

SEEDS

Co-funded by
the European Union

Manual mbi Agroekologjinë

Situata e agroekologjisë në arsimin profesional në vendet e projektit SEEDS

Financuar nga Bashkimi Evropian. Opinionet dhe qëndrimet e shprehura janë vetëm të autorit (ëve) dhe nuk pasqyrojnë domosdoshmërisht qëndrimet e Bashkimit Evropian. As Bashkimi Evropian dhe as autoriteti grantdhënës nuk mbajnë përgjegjësi për to. Numri i Projektit 101183285

Fletë informative e manualit

Numri i projektit:	ERASMUS-EDU-2024-CB-VET Project No: 101183285
Akronimi:	SEEDS
Titulli i projektit:	Sowing agroEcological education in the VET sector
Paketa:	Paketa n°2
Aktiviteti:	A2.1
Versioni:	V.5
Autorët:	SMOC + ANRD

Historiku i manualit

Version i	Emri	Partnerët	Data	Komente
V.1	Manuali mbi Agroekologjin ë – V1	SMOC+ ANRD + Të gjithë partnerët	22/06/2025	Partnerët që drejtojnë Aktivitetin 2.1 ndajnë draftin (V1) të Manualit në anglisht dhe ftojnë të gjithë partnerët të japin komente. Të gjithë partnerët kontribuojnë me materialin e analizuar dhe zhvilluar për kontekstin kombëtar.
V.2	Manuali mbi Agroekologjin ë – V2	SMOC + ANDR + CESIE	26/06/2025	Manuali me komentet e përditësuar, ndahet me CESIE ETS për përmirësim; CESIE ETS jep komente shtesë.
V.3	Manuali mbi Agroekologjin ë – V3	SMOC + ANDR + CESIE	30/06/2025	Dokumenti përmirësohet; CESIE jep komente shtesë
V.4	Manuali mbi Agroekologjin ë – V4	SMOC + ANDR + CESIE	11/07/2025	Versioni final në anglisht ndahet me të gjithë partnerët; partnerët përkthejnë dokumentin në gjuhët kombëtare.
V.5	Manuali mbi Agroekologjin ë – V5	SMOC + ANDR	24/07/2025	Manuali është i disponueshëm në anglisht dhe në të gjitha gjuhët e vendeve të organizatave partnere.

Sqarim

Financuar nga Bashkimi Evropian. Opinionet dhe qëndrimet e shprehura janë vetëm të autorit(ëve) dhe nuk pasqyrojnë domosdoshmërisht qëndrimet e Bashkimit Evropian. As Bashkimi Evropian dhe as autoriteti grantdhënës nuk mbajnë përgjegjësi për to.

E drejta e autorësisë

© Partnerët e Konsorciumit SEEDS, 2025

Ky produkt përmban punë origjinale të papublikuar, përveçse kur tregohet qartësisht ndryshe. Njohja e materialeve të publikuar më parë dhe e punës së të tjerëve është bërë përmes citimit të përshtatshëm, kuotimit, ose përfshi të dyja. Riprodhimi është i autorizuar, me kusht që burimi të njihet.

Falënderime:

Ky produkt u zhvillua përmes përpjekjeve të përbashkëta të të gjithë partnerëve të konsorciumit SEEDS.

Shkurtime	
A.Ve.Pro.Bi	Shoqata Veneto e Prodhuesve Organikë dhe Biodinamikë
AFP	Arsimi dhe Formimi Profesional
AKAPK	Agjencia Kombëtare e Arsimit Profesional dhe Kualifikimeve
APOSO	Agjencia për Arsimin Parashkollor, Fillor dhe të Mesëm
AVETAE	Agjencia për Arsimin dhe Formimin Profesional dhe Arsimin për të Rritur
CVETA	Këshilli për Arsimin dhe Formimin Profesional
EOPPEP	Organizata Kombëtare për Certifikimin e Kualifikimeve dhe Udhëzimin Profesional
FAO	Organizata për Ushqim dhe Bujqësi
GSEE	Konfederata e Përgjithshme e Punëtorëve Grekë
HLPE	Paneli i Lartë i Ekspertëve mbi Sigurinë Ushqimore dhe Ushqimin
IPM	Menaxhimi i Integruar i Dëmtuesve
KSEEEK	Këshilli Qendror për Arsimin dhe Trajnimin Profesional
KSHK	Korniza Shqiptare e Kualifikimeve
LLL	Mësimi Gjatë Gjithë Jetës
MASHT	Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë
MEKI	Ministria e Ekonomisë, Kulturës dhe Inovacionit
MERAS	Ministria e Arsimit, Çështjeve Fetare dhe Sporteve
NEET	Të rinj që nuk janë në arsim, punësim ose trajnim
PCTO	Aftësi Transversale dhe Orientim Profesional
PNRR	Rimëkëmbja dhe Qëndrueshmëria
QAFP	Qendrat Publike të Formimit Profesional
SEEDs	Sowing agroEcological Education
SSPAEs	Këshillat e Shoqatave të Tregut të Punës
WB-6	Ballkani Perëndimor 6 (Western Balkans Six)

Tabela e përmbajtjes

1.	HYRJE.....	9
1.1.	Pse agroekologjia dhe qasjet pjesëmarrëse janë të rëndësishme në Arsimin dhe Formimin Profesional ?	10
1.2.	Metodologjia	11
2.	Çfarë ËSHTË AGROEKOLOGJIA?	14
2.1.	Roli i agroekologjisë në sistemet ushqimore të qëndrueshme	15
2.2.	Roli i agroekologjisë në qëndrueshmërinë ndaj klimës dhe mbrojtjen e mjedisit.....	16
2.3.	Agroekologjia: rritja e rëndësisë në kuadrin politik ndërkombëtar dhe të BE-së	17
2.4.	Kuadri i Agroekologjisë: nga 10 elementët e FAO-s në 13 parimet e HLPE-së	19
3.	AGROEKOLOGJIA NË VENDET E projektit SEEDS.....	22
3.1.	Italia.....	23
3.2.	Greqi.....	26
3.3.	Francë.....	28
3.4.	Shqipëria.....	30
3.5.	Bosnja dhe Hercegovina.....	30
3.6.	Kosova	31
3.7.	Agroekologjia në vendet partnere të projektit SEEDs: Krahasimi ndërmjet vendeve evropiane vs jo-anëtare të BE-së - Ngjashmëritë dhe dallimet.....	32
4.	Qeverisja e sistemit të Arsimit dhe Formimit Profesional në vendet e projektit SEEDs	34
4.1.	Itali.....	34
4.2.	Greqi.....	36
4.3.	Francë.....	38
4.4.	Shqipëria.....	40
4.5.	Bosnja dhe Hercegovina.....	42
4.6.	Kosova	43
4.7.	Krahasimi vendeve anëtare të BE-së vs. jo- anëtare në projektin SEEDs: ngjashmëritë dhe dallimet në qeverisjen e sistemit të AFP-së	44
5.	INTEGRIMI I AGROEKOLOGJISË NË KURRIKULAT E AFP-së.....	46
5.1.	Itali.....	46
5.2.	Greqi.....	48
5.3.	Francë.....	49
5.4.	Shqipëria.....	51
5.5.	Bosnje dhe Hercegovina	53
5.6.	Kosova	54
5.7.	Krahasimi ndërmjet vendeve të BE-së vs. jo-BE: ngjashmëritë dhe ndryshimet në integrimin e agroekologjisë në sistemet e AFP-së	55

6.	SFIDAT DHE MUNDËSITË E EDUKIMIT AGROEKOLOGJIK NË ARSIMIN PROFESIONAL DHE TEKNIK NË KONTEKSTIN VENDOR.....	56
6.1.	Itali.....	56
6.2.	Greqi.....	59
6.3.	Francë.....	61
6.4.	Shqipëria.....	63
6.5.	Bosnje dhe Hercegovina	65
6.6.	Kosova	67
7.	Konkluzione.....	68
Aneksi I – PYETËSOR MBI AGROEKOLOGJINË NË EDUKIM NË KONTEKSTE KOMBËTARE.....		71

Lista e figurave

Figura 1. Integrimi i agroekologjisë në AFP në vendet e SEEDs	54
---	----

Lista e Tabelave

Tabla 2.1 13 parimet e agroekologjisë	21
Tabla 2.2 Përmbledhje e gjetjeve kryesore mbi dimensionet e agroekologjisë	44
Tabla 4.1 Qeverisja e sistemit të AFP në vendet anëtare të BE dhe jo-anëtare	50

PËRMBLEDHJE EKZEKUTIVE

Manuali mbi Agroekologjinë – Situata aktuale e agroekologjisë në arsimin profesional në vendet e projektit SEEDs ofron një pasqyrë të gjendjes aktuale të arsimit agroekologjik Itali, Francë, Greqi, Shqipëri, Bosnje dhe Hercegovinë dhe Kosovë¹. Prezantimi i përgjithshëm mbi situatën do të orientojë fazat e ardhshme të projektit, të cilat përfshijnë përgatitjen e një Plani Veprimi për hartimin me pjesëmarrje të një kurrikule mësimore mbi agroekologjinë për ofruesit e arsimit dhe formimit profesional (AFP), si dhe krijimin e materialeve trajnuese për t'i mbështetur ata në përgatitjen e kurrikulave të personalizuar dhe pjesëmarrëse mbi agroekologjinë.

Manuali fillon me një hyrje mbi agroekologjinë në secilin vend të projektit SEED. Më pas, paraqet një përmbledhje të sistemit të AFP-së në secilin vend, e ndjekur nga një analizë nëse dhe si agroekologjia është integruar në kurrikulat kombëtare të AFP-së. Gjithashtu, manuali theksohen sfidat kryesore dhe mundësitë për të avancuar edukimin mbi agroekologjinë në secilin vend.

Bazuar në këto analiza në nivelin kombëtar, është kryer dhe një krahasim midis vendeve evropiane dhe atyre të Ballkanit Perëndimor për të identifikuar ngjashmëritë, dallimet dhe sinergjitë e mundshme.

¹ Projekti koordinohet nga CESIE (Itali) dhe përfshin partnerët zbatues si më poshtë: Eurotraining Educational Organization (Greqi), Syncnify (Francë), Rrjeti Shqiptar për Zhvillimin Rural (Shqipëri), Kolegji Universum (Kosovë), Srednja strukovna škola Silvija Strahimira Kranjčevića Livno (BiH) dhe Sarajevo Meeting of Cultures – SMOC (BiH).

1. HYRJE

Projekti "Sowing agroEcological Education (SEEDs)" në sektorin e Arsimit dhe Trajnimit Profesional (AFP) është një nismë dyvjeçare që bën bashkë gjashtë organizata partnere nga pesë shtete: Itali, Francë, Bosnjë e Hercegovinë, Shqipëri dhe Kosovë. Projekti synon të forcojë kapacitetin e sistemeve të AFP duke integruar parimet agroekologjike dhe praktikën pjesëmarrëse në zhvillimin e kurrikulave në vendet e Ballkanit Perëndimor dhe ato të BE-së.

Agroekologjia, e kuptuar si shkencë, praktikë dhe lëvizje shoqërore, ofron një alternativë transformuese drejt sistemeve të qëndrueshme ushqimore, ruajtjes së biodiversitetit dhe zhvillimit të qëndrueshëm rural ndaj ndryshimeve klimatike. Megjithatë, pavarësisht potencialit të saj, shumë sisteme të AFP mbeten të papërgatitura për të ofruar arsim dhe trajnim në këtë fushë. Projekti SEEDS i përgjigjet këtij hendeku duke promovuar inovacionin institucional, trajnimin e mësuesve dhe zhvillimin e kurrikulave të orientuara nga agroekologjia. Projekti mbështet ofruesit e AFP-së në parashikimin e kërkesave për aftësi të gjelbra në të ardhmen, duke angazhuar nxënësit dhe aktorët lokalë në krijimin e zgjidhjeve të qëndrueshme lokale.

Mungesa e mënyrave të strukturuar arsimore në agroekologji është një shqetësim i dukshëm, i theksuar nga ekspertë dhe praktikues të njohur. SEEDS e adreson drejtpërdrejt këtë sfidë duke krijuar mjete dhe strategji për të integruar agroekologjinë në sistemet formale dhe joformale të AFP-së.

Projekti është në përputhje me strategjitë e BE-së dhe ato rajonale, duke përfshirë Marrëveshjen e Gjelbër të BE, Strategjinë "Nga ferma në tryezë" dhe Deklaratën e Osnabrück për AFP-në, të cilat të gjitha theksojnë nevojën për sisteme arsimore gjithëpërfshirëse, të gjelbra dhe inovative. SEEDS kontribuon në këto qëllime duke fuqizuar mësuesit, qendrat e AFP-së dhe aktorët e tjerë për t'u bërë katalizatorë të kalimit ekologjik në rajonet e tyre.

Projekti SEEDS është strukturuar rreth katër objektivave të lidhura ngushtësisht me njëra-tjetrën:

1. Zhvillimi i kurrikulave me pjesëmarrje për agroekologjinë përmes një modeli bashkëkrijimi që përfshin mësuesit, nxënësit dhe aktorët e komunitetit, si fermerët lokalë dhe autoritetet publike;
2. Trajnimi i profesionistëve të AFP-së në qasje pedagogjike që mbështesin arsimin agroekologjik pjesëmarrës përmes qasjeve pjesëmarrëse;
3. Pilotimi i moduleve inovative mësimore dhe iniciativave për gjelbërimin e kampuseve, duke inkorporuar agroekologjinë në praktikat e përditshme të instituteve të AFP-së;
4. Krijimi i një rrjeti ndërkufitar për promovimin e agroekologjisë si një model arsimimi dhe zhvillimi të qëndrueshëm dhe gjithëpërfshirës së komuniteteve.

1.1. Pse agroekologjia dhe qasjet pjesëmarrëse janë të rëndësishme në Arsimin dhe Formimin Profesional ?

Ballkani Perëndimor, të gjashta vendet (WB-6), përballet me sfida urgjente, si shpopulimi i zonave rurale, plakja e popullsisë së angazhuar në bujqësi, degradimi i tokës dhe ndjeshmëria ndaj ndryshimeve klimatike. Në të njëjtën kohë, vendet e BE-së po përballen me nevojën për t'u orientuar drejt sistemeve ushqimore më të gjelbra dhe më të barabarta. Në të dyja kontekstet, agroekologjia ofron një përgjigje të përbashkët dhe strategjike që lidh qëndrueshmërinë ekologjike me përfshirjen sociale, rigjallërimin e zonave rurale dhe sovranitetin ushqimor.

Për të mbështetur këtë, agroekologjia kërkon një model arsimor dhe mësimor që është sistemik, i përshtatur me kontekstin dhe pjesëmarrësit. Kjo është veçanërisht e rëndësishme në sektorin e AFP-së, i cili ka një rol kyç në përgatitjen e brezit të ardhshëm të fermerëve, teknikëve dhe aktorëve të ndryshimit rural.

Qasjet pjesëmarrëse janë qendrore në këtë përpjekje. Ato mund të vlerësojnë njohuritë e aktorëve lokalë, veçanërisht të fermerëve të vegjël, dhe të promovojnë bashkëpunimin mes mësuesve, nxënësve, institucioneve dhe komunitetit. Kur metodologjitë

pjesëmarrëse aplikohen në AFP, mund të përmirësojnë angazhimin dhe motivimin, duke ndihmuar gjithashtu në ndërtimin e aftësive praktike në bashkëpunim, zgjidhjen e problemeve dhe mendimin sistematik. Këto janë aftësi thelbësore për ata që janë të angazhuar në sisteme ushqimore të qëndrueshme.

Projekti SEEDS e vendos këtë vision me pjesëmarrje në thelb të tij. Ky Manual është hapi i parë, duke analizuar gjendjen aktuale të arsimit agroekologjik në vendet e projektit. Manuali do të pasohet me zhvillimin e Planit të Veprimit për kurrikulën agroekologjike me pjesëmarrje, e cila ka për qëllim trajtimin e ofruesve të AFP-së dhe stafit mësimor jo vetëm në agroekologji, por edhe në lehtësimin e proceseve të zhvillimit të kurrikulave që janë gjithëpërfshirëse dhe të lidhura me realitetin. Këto kurrikula do të krijohen bashkërisht me aktorët lokalë, veçanërisht fermerët, duke siguruar që arsimi agroekologjik të reflektojë realitetet ekologjike, sociale dhe kulturore të secilit territor.

Në këtë mënyrë, projekti SEEDS kontribuon në krijimin e një sistemi të AFP-së që jo vetëm thjesht synon të mësojë agroekologjinë, por e mishëron atë: bashkëpunimin, barazinë dhe bashkëkrijimin e njohurive.

1.2. Metodologjia

Ky manual është bazuar në një qasje kërkimore cilësore që kombinon përdorimin e të dhënave parësore dhe dytësore. Këto të dhëna u analizuan tematikisht për të identifikuar modelet, nevojat dhe praktikat më të mira në integrimin e agroekologjisë në sistemin e AFP-së. Kombinimi i informacionit nga shqyrtimi i literaturës dhe intervistat me aktorët kyç përmirëson relevancën e këtij manuali, duke ofruar rekomandime të bazuara në evidenca.

Rishikimi i të dhënave dytësore përfshiu një analizë gjithëpërfshirëse të strategjive kombëtare, kornizave arsimore dhe studimeve ekzistuese që lidhen me sistemin e AFP-së në çdo vend të projektit SEEDs. Pjesa e veçantë e analizës u fokusua në identifikimin e të paktën pesë praktikave më të mira nga secili partner i projektit. Këto praktika paraqesin shembuj të suksesshëm të kuadrit arsimor agroekologjik, kurrikulave ose moduleve që mund të shërbejnë si pikënisje për të integruar arsimin agroekologjik në kurrikulat e AFP-së. Këto praktika më të mira do të analizohen në mënyrë të duhur dhe do të zgjidhen për të plotësuar boshllëqet kryesore arsimore që u identifikuan gjatë intervistave dhe që do të përfshihen në Planin e Veprimit për kurrikulën pjesëmarrëse agroekologjike.

Mbledhja e të dhënave parësore u realizua përmes intervistave gjysmë të strukturuar (Aneksi I) me një grup të diversifikuar aktorësh në secilin vend të projektit SEEDs. U zhvilluan gjithsej pesë intervista për çdo vend, duke synuar aktorët kryesorë të tillë si përfaqësues nga institucionet publike, OJQ-të, shkollat e arsimit profesional, akademikët, fermerët dhe aktorët e tjerë të rëndësishëm. Kjo qasje shumëaktoriale siguroi një gamë të gjerë perspektivash mbi sfidat dhe mundësitë e integritit të agroekologjisë në kurrikulat e AFP-së. Pyetjet e intervistave ishin të dizajnuara për të eksploruar praktikat aktuale, boshllëqet e perceptuara, kompetencat e nevojshme dhe rekomandimet e mundshme.

2. ÇFARË ËSHTË AGROEKOLOGJIA?

Agroekologjia është një koncept shumëdimensional që funksionon njëkohësisht si një disiplinë shkencore, një lëvizje sociale dhe politike, dhe një set praktikash bujqësore (Wezel et al., 2009). Si një disiplinë shkencore, agroekologjia integrohet me ekologjinë, agronominë, shkencën mjedisore, sociologjinë, ekonominë dhe studimet kulturore për të kuptuar dhe menaxhuar agroekosistemet. Origjinat e saj datojnë që nga vitet 1930, kur studiuesit filluan të studiojnë marrëdhëniet midis bimëve dhe mjedisit. Gjatë viteve 1960 dhe 1980, agroekologjia u zgjerua për të përfshirë sisteme në nivel ferme dhe peizazhi, duke përfshirë dimensione mjedisore, sociale, ekonomike dhe etike (HLPE, 2019).

Si një praktikë, agroekologjia përfshin diversifikimin e kulturave, agropylltarinë, menaxhimin e integruar të dëmtuesve, silvopastu rrimin dhe sistemet e fara të drejtuara nga fermerët, të gjitha këto që përmirësojnë biodiversitetin, shëndetin e tokës dhe efikasitetin e burimeve. Këto teknika të përshtatura me kontekstin gjithashtu zvogëlojnë varësinë nga inputet sintetike të jashtme dhe forcojnë qëndrueshmërinë e sistemit duke inkurajuar ndërveprime ekologjike, si rregullimi i dëmtuesve përmes armiqve natyralë, ciklimi i lëndëve ushqyese përmes kulturave mbuluese dhe përmirësimeve organike, dhe sekuestrimi i karbonit në biomasa dhe toka (HLPE, 2019).

Si një lëvizje, agroekologjia mori hov në vitet 1990, veçanërisht përmes lëvizjeve popullore dhe *campesino* në Amerikën Latine, të cilat mbështesin sovranitetin ushqimor. Lëvizje të tilla si **La Via Campesina** e shohin agroekologjinë jo vetëm në terma ekologjikë, por si një mjet për drejtësi sociale dhe fuqizimin e komunitetit (HLPE, 2019). Në këtë kuptim, agroekologjia, për këtë arsye, shërben si kuadër politik përmes të cilit shumë lëvizje shoqërore dhe organizata bujqësore rreth botës mbrojnë të drejtat e tyre kolektive dhe mbështesin sisteme të ndryshme, të përshtatura lokalisht, bujqësore dhe ushqimore të praktikuar nga prodhuesit e vegjël të ushqimit në territore të ndryshme (Anderson et al., 2015; Nyéléni, 2015).

Duke e konsideruar agroekologjinë në dimensionin e saj të trefishtë, si shkencë, një set praktikash dhe një lëvizje shoqërore, është e rëndësishme, pasi çdo aspekt mbështet tjetrin: kërkimi shkencor bazohet në parimet e saj, aplikimi praktik siguron relevancën në

kontekste të ndryshme lokale, dhe dimensionin i lëvizjes nxit ndryshime shoqërore dhe politike në nivel global dhe lokal. Së bashku, ata formojnë një qasje holistike të aftë për të transformuar sistemet ushqimore drejt qëndrueshmërisë më të madhe, barazisë dhe qëndrueshmërisë.

2.1. Roli i agroekologjisë në sistemet ushqimore të qëndrueshme

Agroekologjia mund të kontribuojë në mënyrë të konsiderueshme në ndërtimin e sistemeve ushqimore të qëndrueshme dhe të barabarta duke:

- **Përmirësuar biodiversitetin:** kulturat, agropylltaria dhe sistemet e diversifikuara të kulturave ndihmojnë në imitimimin e ekosistemeve natyrore, duke mbështetur florën, faunën dhe mikrobiotën e tokës (Global Alliance for the Future of Food, 2024).
- **Përmirësuar shëndetin e tokës dhe ujit:** praktikat si mbjellja e kulturave mbuluese dhe përmirësimet organike rrisin masën organike të tokës, strukturën dhe ruajtjen e ujit, duke lehtësuar produktivitetin afatgjatë të sistemeve (Domínguez et al., 2024).
- **Përmirësuar sigurinë ushqimore dhe të ushqyerit:** një portofol i diversifikuar kulturash, i pasur me specie të pasura me lëndë ushqyese dhe sisteme të forta farash vendore zvogëlon vulnerabilitetin ndaj mungesës së inputeve dhe promovon në mënyrë të konsiderueshme diversitetin ushqimor. Një rishikim global i 56 studimeve agroekologjike gjeti se 78 % e tyre raportuan ndikime pozitive në sigurinë ushqimore dhe të ushqyerit, veçanërisht përmes përmirësimit të diversitetit ushqimor dhe qëndrueshmërisë së familjeve (Kerr et al., 2021). Fermerët që përdorin sisteme farash vendore, qofshin ato përmes rrjeteve formale apo joformale, tregojnë një fleksibilitet më të madh në qasjen dhe përfshirjen e varieteteve të ndryshme, të përshtatura lokalisht, çka përmirëson si sigurinë ushqimore ashtu edhe rezultatet e ushqyerjes (SeedChange, 2020).
- **Shkurtuar dhe lokalizuar zinxhirët e furnizimit:** mbështetje për sistemet ushqimore rajonale dhe më të shkurtra rrit sovranitetin ushqimor, të ardhurat e drejta për fermerët dhe besimin e konsumatorëve (Loconto et al., 2018), një ndryshim i mbështetur nga organizata si Slow Food.

- **Shpërblyer dhe përfituar nga ekosistemet në sistemet diversifikuara agroekologjike:** një meta-analizë gjithëpërfshirëse që sintetizoi të dhëna prej 50 vitesh nga 184 meta-analiza të tjera (duke përfshirë 4,260 madhësi efekti) konfirmoi se sistemet bujqësore të diversifikuara, si për shembull kombinimi i disa kulturave, bujqësia organike dhe përdorimi i përmirësimeve të tokës, ruajnë të korrat të krahasueshme me bujqësinë konvencionale me një kulturë. Me kalimin e kohës, ato gjithashtu japin një kthim ekonomik shumë më të madh, biodiversitet më të pasur, shëndet të përmirësuar të tokës dhe rritje të sekuestrimit të karbonit (Raveloaritiana et Wanger, 2024). Sistemet e diversifikuara gjithashtu tregojnë efekte neutrale ose pozitive në rendimentet e shumicës së shërbimeve të ekosistemit. Një meta-analizë që shqyrtoi 23 studime tregoi se diversifikimi përmirëson biodiversitetin ($\ln RR = 0.34$), kontrollin e dëmtuesve (0.23), ciklimin e lëndëve ushqyese (0.18), fertilitetin e tokës (0.17) dhe rregullimin e ujit (0.18), me sekuestrimin e karbonit që tregon një efekt të vogël pozitiv, por jo statistikorisht të rëndësishëm ($\ln RR = 0.11$). Në shumicën e rasteve, këto sisteme arriten një rezultat të suksesshëm duke ruajtur rendimentet e kulturave ndërkohë që ofronin shumë përfitime për ekosistemin (Tamburini et al, 2020).

- **Mbështetur bujqësinë familjare:** sipas FAO-s, qasjet agroekologjike ndihmojnë fermerët familjarë të reduktojnë kostot e prodhimit, të sigurojnë stabilitetin ekonomik dhe të ndërtojnë jetesë të qëndrueshme. Këto metoda përmirësojnë shërbimet e ekosistemit, si kontrolli i dëmtuesve, polinizimi, shëndeti i tokës dhe menaxhimi i erozionit, ndërkohë që prodhojnë dieta të pasura dhe të përshtatura kulturalisht përmes sistemeve të diversifikuara dhe të përshtatura lokalisht (FAO, 2018).

2.2. Roli i agroekologjisë në qëndrueshmërinë ndaj klimës dhe mbrojtjen e mjedisit

Agroekologjia njihet gjithashtu si një qasje e fuqishme për zbutjen e ndryshimeve klimatike, përshtatjen me të dhe ruajtjen e biodiversitetit. Në veçanti, aspektet e mëposhtme tregojnë se si agroekologjia mund të ndihmojë në arritjen e këtyre rezultateve pozitive:

- **Kapja e karbonit:** agropylltaria, silvopasturimi dhe menaxhimi organik i tokës rrisin ruajtjen e karbonit në biomasa dhe toka, duke zvogëluar emetimet (Montagnini, Nair, 2004).
- **Zvogëlimi i përdorimit të inputeve sintetike:** varësia e zvogëluar nga plehtrat kimikë dhe pesticidet ul emetimet e gazrave serë dhe ndotjen, duke u përshtatur me axhendat e qëndrueshmërisë (Bocean, 2025).
- **Përmirësimi i kapacitetit përshtatës:** sistemet e biodiversitetit ofrojnë qëndrueshmëri dhe mbrojtje kundër ekstremeve klimaterike. Për shembull, silvopasturimi siguron hije dhe qëndrueshmëri ushqimore gjatë thatësirës (Ghaffariyan, 2025).
- **Mbrojtja e cikleve të ujit dhe biodiversitetit:** praktikrat e përmirësimit dhe ruajtjes së tokës zvogëlojnë erozionin, përmirësojnë infiltrimin e ujit dhe ruajnë diversitetin e habitatit, nga mikrobet deri te kafshët e egra (Altobelli et al., 2020).

2.3. Agroekologjia: rritja e rëndësisë në kuadrin politik ndërkombëtar dhe të BE-së

Agroekologjia është njohur formalisht në kuadrin e politikave të nivelit të lartë si thelbësore për arritjen e sistemeve agri-ushqimore të qëndrueshme ndaj ndryshimeve klimaterike. Marrëveshja e Gjelbër e BE-së thekson qartësisht bujqësinë agroekologjike dhe organike si pjesë të strategjive të saj **“nga Ferma në Tryezë”** dhe **strategjia e biodiversitetit**, duke synuar rikthimin e shërbimeve të ekosistemit, duke përparuar gjithashtu qëndrueshmërinë klimaterike në të gjithë peizazhet². Po ashtu, seria e "Mësimeve të Qeverisjes" të FAO-së dhe publikime të ngjashme theksojnë rëndësinë e përshtatjes së politikave kombëtare, si zhvillimi rural, tregtia dhe ushqimi, me parimet e agroekologjisë për të siguruar një transformim të qëndrueshëm të sistemeve (FAO, 2025).

² Wezel, A. (2022, Shkurti 21). Agroecology at the heart of the European Green Deal. Groupe d'études géopolitiques. <https://geopolitique.eu/en/articles/agroecology-at-the-heart-of-the-european-green-deal/>

Kjo koherencë politike shtrihet në instrumente si Politika e Përbashkët Bujqësore e BE-së (PPB, shtylla II), e cila siguron financim për programet e zhvillimit rural që mbështesin menaxhimin e qëndrueshëm të tokës, masat për biodiversitetin dhe sekuestrimin e karbonit. Njëkohësisht, koalicione të tilla si **"Koalicioni për Transformimin e Sistemeve Ushqimore përmes Agroekologjisë"** kanë promovuar qartësisht agroekologjinë si një qasje politike transnacionale, e mbështetur nga 13 parimet e HLPE-së dhe 10 elementët e FAO-së³.

Kur shikohen së bashku, këto analiza tregojnë se agroekologjia nuk është thjesht një set praktikash, por është gjithnjë e më shumë e inkorporuar dhe e promovuar në arkitekturën politike, me mekanizma financimi dhe kuadër institucional që mundësojnë përhapjen e saj nga ferma deri te territori.

Në mënyrë thelbësore, ky momentum politik duhet të shndërrohet në reforma të qarta edukative, përfshirë sistemet e AFP-së. Për vendet e BE, integrimi i agroekologjisë në kurrikulat e AFP është në përputhje me objektivat për zhvillimin e aftësive të gjelbra dhe mbështet kalimin drejt një sistemi ushqimor më të qëndrueshëm. Kjo mund të fuqizojë një gjeneratë të re fermerësh, specialistësh dhe sipërmarrësish nga zonat rurale për të adoptuar praktika rigjeneruese, ndërkohë që i përgjigjen stimujve të politikave të BE-së, si ato nën Politikën e Përbashkët Bujqësore. Për WB-6, ku zonat rurale përballen me sfida të theksuara si braktisja e tokës, migrimi i rinisë dhe degradimi i tokës, AFP në agroekologji mund të ndihmojë në rigjallërimin e ekonomive rurale dhe të ngushtojë hendekun ndërmjet edukatës formale, njohurive lokale dhe nevojave të tregut të punës.

³ UN Food Systems Coordination Hub. (n.d.). Coalition for Food Systems Transformation through Agroecology (Agroecology Coalition). United Nations. <https://www.unfoodsystemshub.org/food-systems-coalitions/coalition-for-food-systems-transformation-through-agroecology-%28agroecology-coalition%29/en>

2.4. Kuadri i Agroekologjisë: nga 10 elementët e FAO-s në 13 parimet e HLPE-së

Sot, agroekologjia shpesh kuadrohet duke përdorur dy korniza referimi të njohura gjerësisht: 10 Elementët e Agroekologjisë (2018), të promovuar nga Organizata për Ushqim dhe Bujqësi (FAO) dhe 13 parimet e agroekologjisë (2019), të zhvilluara nga Paneli i Lartë i Ekspertëve mbi Sigurinë Ushqimore dhe Ushqimin⁴ (HLPE) i Komitetit të Sigurisë Ushqimore të Botës.

Këto dy korniza janë rezultat i proceseve të gjera ndërkombëtare dhe gjithëpërfshirëse që përfshijnë shkencëtarë, fermerë, politikanë dhe shoqërinë civile.

10 Elementët e FAO-së (2018) u formësuan përmes viteve të dialogut dhe konsultimeve globale dhe më vonë u miratuan nga shtetet anëtare të FAO-s si një udhëzues për zhvillimin e strategjive kombëtare agroekologjike. Ato u zhvilluan përmes një procesi gjithëpërfshirës dhe shumëaktorësh midis viteve 2015 dhe 2019 për të shërbyer si një kornizë udhëzuese për transformimin e sistemeve ushqimore dhe bujqësore. Fillimisht strukturuar rreth pesë parimeve ekologjike: riciklimi, efikasiteti, diversiteti, qëndrueshmëria dhe sinergjitë. Korniza më vonë u zgjerua për të përfshirë pesë dimensionet shtesë sociale dhe politike të bazuara në konsultimet rajonale, të cilat janë: krijimi i njohurive, vlerat njerëzore dhe sociale, kultura dhe traditat ushqimore, qeverisja e përgjegjshme dhe ekonomia qarkulluese dhe e solidaritetit.

Nga ana tjetër, **13 parimet e HLPE-së** u zhvilluan përmes një procesi të kujdesshëm sinteze, duke u mbështetur në tre burime kryesore: Nicholls et al. (2016), CIDSE (2018) dhe FAO (2018). Qëllimi ishte të mblidheshin kornizat ekzistuese më relevante në një grup të vetëm parimesh koherent, duke shmangur mbivendosjet, ndërkohë që mbulonin të gjitha dimensionet thelbësore. HLPE-i grupoi parimet e dala nga kjo punë në tre objektiva kryesore për transformimin e sistemeve ushqimore:

⁴ Paneli i Nivelit të Lartë i Ekspertëve për Sigurinë Ushqimore dhe Ushqyerjen (HLPE-FSN) i Komitetit për Sigurinë Botërore Ushqimore (CFS) është organi i Kombeve të Bashkuara për vlerësimin shkencor të çështjeve që lidhen me sigurinë ushqimore dhe ushqyerjen në nivel botëror. Ai ofron analiza të pavarura, gjithëpërfshirëse dhe të bazuara në prova, dhe i harton studimet e tij nëpërmjet një procesi shkencor, transparent dhe gjithëpërfshirës.

- Përmirësimi i efikasitetit të burimeve;
- Forcimi i qëndrueshmërisë;
- Sigurimi i barazisë dhe përgjegjshmërisë sociale.

Këto tre shtyllat pasqyrojnë thelbin e agroekologjisë: ajo nuk është vetëm për ndryshimin e praktikave bujqësore, por për riparimin e mënyrës se si funksionojnë sistemet ushqimore, si prodhohet, shpërndahet, qeveriset dhe vlerësohet ushqimi. Kur merren së bashku, **13 parimet** ofrojnë më shumë se një kornizë teknike, pasi ato paraqesin një vizion holistik, të drejtuar nga vlera për riparimin e sistemeve ushqimore që merr parasysh jo vetëm rigjenerimin ekologjik, por edhe drejtësinë sociale, njohjen kulturore dhe pjesëmarrjen demokratike.

Si më poshtë, një tabelë me 13 parimet e agroekologjisë⁵:

	Parimi	Përshkrimi
1	Rikthimi	Preferoni përdorimin e burimeve të rinovueshme lokale dhe mbyllni sa më shumë që të jetë e mundur ciklet e burimeve të lëndëve ushqyese dhe biomasës.
2	Reduktimi i inputeve	Reduktoni ose eliminoni varësinë nga inputet e blera dhe përmirësoni mbështetjen në vet-furnizim.
3	Shëndeti i tokës	Siguroni dhe përmirësoni shëndetin dhe funksionimin e tokës për rritje të përmirësuar të bimëve, veçanërisht duke menaxhuar lëndën organike dhe përmirësuar aktivitetin biologjik të tokës.
4	Shëndeti i kafshëve	Siguroni shëndetin dhe mirëqenien e kafshëve.
5	Biodiversiteti	Ruani dhe përmirësoni diversitetin e specieve, diversitetin funksional dhe burimet gjenetike dhe kështu ruani biodiversitetin e përgjithshëm të agroekosistemit në kohë dhe hapësirë.

⁵ Infografikë e 13 parimeve të agroekologjisë të zhvilluara nga Agroecology Europe: <https://www.agroecology-europe.org/wp-content/uploads/2023/03/Poster-13-principles-of-Agroecology-ENG.pdf>

6	Sinergjia	Rritni ndërveprimin ekologjik pozitiv, sinergjinë, integrimin dhe plotësimin midis elementëve të agroekosistemeve (kafshë, kultura, pemë, tokë dhe ujë).
7	Diversifikimi ekonomik	Diversifikoni të ardhurat nga fermat duke siguruar që fermerët e vegjël të kenë më shumë pavarësi financiare dhe mundësi të shtimit të vlerave, duke u mundësuar atyre t'u përgjigjen kërkesës së konsumatorëve.
8	Krijimi i njohurive	Rritni krijimin e përbashkët dhe ndarjen horizontale të njohurive, duke përfshirë inovacionet lokale dhe shkencore, veçanërisht përmes shkëmbimit nga fermeri tek fermeri.
9	Vlerat sociale dhe dietat	Ndërtoni sisteme ushqimore të bazuara në kulturën, identitetin, traditën, barazinë sociale dhe gjinore të komuniteteve lokale që sigurojnë dieta të shëndetshme, të diversifikuara, të përshtatshme sezonale dhe kulturore.
10	Drejtësia	Mbështesni jetesën dinjitoze dhe të qëndrueshme për të gjithë aktorët e përfshirë në sistemet ushqimore, veçanërisht prodhuesit e vegjël të ushqimit, të bazuara në tregti të ndershme, punësim të drejtë dhe trajtim të ndershëm të të drejtave të pronësisë intelektuale.
11	Lidhshmëria	Siguroni afërsi dhe besim midis prodhuesve dhe konsumatorëve përmes promovimit të rrjeteve të drejta dhe të shkurtra shpërndarjeje dhe duke riintegruar sistemet ushqimore në ekonomitë lokale.
12	Qeverisja e tokës dhe burimeve natyrore	Forconi organizatat institucionale për të përmirësuar, përfshirë njohjen dhe mbështetje për fermerët familjarë, pronarët e vegjël dhe prodhuesit e ushqimit si menaxherë të qëndrueshëm të burimeve natyrore dhe gjenetike.
13	Pjesëmarrja	Inkurajoni organizimin social dhe pjesëmarrjen më të madhe në vendimmarrje nga prodhuesit e ushqimit dhe konsumatorët për të mbështetur qeverisjen e

		decentralizuar dhe menaxhimin lokal adaptiv të sistemeve bujqësore dhe ushqimore.
--	--	---

Tabela 1: 13 parimet e Agroekologjisë (HLPE, 2019)

Në projektin **SEEDs**, **13 parimet agroekologjike** përdoren si një kornizë referimi qendrore për të udhëhequr të gjitha fazat e punës, nga hartimi i praktikave më të mira deri te vlerësimi se si agroekologjia trajtohet në sistemet e AFP-së në gjithë BE-në dhe WB-6. Këto parime ofrojnë një kuptim të përbashkët të agroekologjisë në terma praktike dhe mbështesin analizën e integritit të saj në kurrikulat dhe programet e trajnimit ekzistuese. Ato gjithashtu shërbejnë si një bazë për identifikimin e boshllëqeve kryesore të aftësive dhe nevojave për kapacitet, duke ndihmuar në informimin e zhvillimit të materialeve edukative të orientuara nga agroekologjia dhe strategjive të forcimit të kapaciteteve për të mbështetur rrugët e AFP që janë të orientuara nga agroekologjia.

3. AGROEKOLOGJIA NË VENDET E PROJEKTIT

SEEDS

Ky kapitull ofron një përmbledhje të situatës dhe zhvillimit të agroekologjisë në vendet partnere të projektit SEEDs: Itali, Francë, Greqi, Shqipëri, Bosnje dhe Hercegovinë dhe Kosovë. Ndërsa agroekologjia po fiton njohje globale nga studiuesit, fermerët, organizatat e shoqërisë civile dhe praktikuesit, integrimi i saj në legjislacionin kombëtar dhe kornizat politike mbeten të pabarabartë dhe shpesh përballen me rezistencë institucionale.

Kapitulli shqyrton përfshirjen e agroekologjisë në secilin kontekst kombëtar, në strategjitë politike, kornizat ligjore apo lëvizjet nga poshtë-lart, duke theksuar si njohjen formale ashtu edhe praktikën informale. Ai eksploron se në ç'mënyrë konceptet agroekologjike kuptohen, interpretohen dhe zbatohen në nivel lokal, duke marrë parasysh normat kulturore, dinamikën politike, sistemet arsimore dhe strukturat institucionale.

Përshkrime të veçanta për secilin vend ilustrojnë nivelet e ndryshme të ndërgjegjësimit dhe integritit të agroekologjisë. Një analizë krahasuese midis vendeve të BE-së dhe atyre jashtë saj nxjerr në pah sfida të përbashkëta, si mungesa e arsimit formal për agroekologjinë, si dhe nivelet e ndryshme të mbështetjes politike, infrastrukturës së trajnimit dhe njohjes institucionale.

3.1. Italia

Në kontekstin italian, rrënjët historike të agroekologjisë datojnë që në fund të shekullit të 19-të dhe fillimin e shekullit të 20-të, kur mendimi agroekologjik filloi të shfaqej në rrethet akademike dhe shkencore, paralelisht me zhvillimin e hershëm të bujqësisë organike (Barberi et al., 2016; Migliorini et al., 2018).

Megjithëse agroekologjia po fiton terren në Itali, natyra e saj holistike, që përfshin një set praktikash, një shkencë dhe një lëvizje socio-politike, paraqet sfida në arritjen e një kuptimi të përbashkët, madje edhe ndër vetë praktikuesit e saj. Ky kompleksitet konceptual pasqyrohet, para së gjithash, në mungesën e një kuadri të përcaktuar institucional dhe politik, dhe së dyti, në mungesën e të dhënave statistikore të qëndrueshme.

Duke përdorur bujqësinë organike si një tregues të përgjithshëm për agroekologjinë, sipërfaqja totale e tokës bujqësore të punuar në mënyrë organike (UAA) në Itali u rrit me 4.5% në vitin 2023. Brenda BE-së, Italia mbetet lidere në bujqësinë organike, me 19.8% të sipërfaqes totale bujqësore të menaxhuar në mënyrë organike, duke e afruar vendin me objektivin e BE-së për vitin 2030 prej 25%. Kjo përqindje tashmë është tejkaluar në gjashtë rajone italiane, përfshirë Siçilinë, ku bujqësia organike përfshin 28.8% të sipërfaqes bujqësore. Ky trend pasqyron gjithashtu një rritje më të gjerë të numrit të operatorëve organikë dhe, në përgjithësi, një kalim të qëndrueshëm drejt modeleve më të qëndrueshme të bujqësisë (CREA, 2024).

Siç u përmend më sipër, sot, në Itali, agroekologjia po tërheq gjithnjë e më shumë vëmendjen e fermerëve, studiuesve, OJQ-ve, konsumatorëve dhe administratave rajonale, të cilat po investojnë në të gjitha nivelet, nga praktikat, arsimi dhe trajnimi, të

shkenca dhe lëvizjet shoqërore. Në këtë kuadër, projekti evropian “Agroecology for Europe” zhvilloi një [nismë pioniere](#) për të hartuar iniciativat agroekologjike në disa vende evropiane, përfshirë Italinë (Wezel et al., 2023). Qëllimi i kësaj harte ishte të ofronte një përmbledhje të gjendjes dhe zhvillimit të agroekologjisë, përmes përshkrimit të disa nismave ekzistuese agroekologjike, sipas pesë kategorive kryesore të veprimtarisë: Arsimi dhe Trajnimi, Laboratorët e Gjallë (Living Labs), Lëvizjet, Praktika dhe Shkenca⁶.

Në Itali, kjo hartë identifikoi njëzet nisma në të gjithë vendin (përfshirë Siçilinë), duke nxjerrë në pah një skenë të gjallë në të cilën një shumëllojshmëri e madhe iniciativash lokale zbatojnë parimet agroekologjike. Megjithë këtë situatë pozitive dhe dinamike, kuadri kombëtar rezulton ende i paqëndrueshëm, pasi, siç u përmend, termi “agroekologji” ende nuk përfshihet në mënyrë të qëndrueshme në kornizat politike apo institucionale, dhe as qasja e saj holistike nuk është e kuptuar gjerësisht, madje as nga ata që zbatojnë iniciativa agroekologjike.

Veçanërisht, në nivel politik, ekziston një hendek i dukshëm midis objektivave të strategjive evropiane, si “Nga ferma në tryezë” dhe “Strategjia për Biodiversitetin 2030”, dhe përgjigjes së politikave kombëtare dhe rajonale italiane. Kjo pasqyrohet gjithashtu në përfaqësimin e dobët të agroekologjisë si një qasje më e gjerë dhe sistemike në kuadrot politike. Megjithatë, ka përpjekje të rëndësishme legislative (Wezel et al., 2023).

Në nivel kombëtar, projektligji me titull “Dispozita për mbrojtjen dhe promovimin e bujqësisë ” (Disposizioni per la tutela e la valorizzazione dell’agricoltura contadina, A.C. Nr. 165) është aktualisht në shqyrtim nga Dhoma e Deputetëve. Ky projektligj, i riparaqitur në vitin 2022 pas ndërprerjes së një procesi të mëparshëm legjislativ për shkak të ndryshimeve politike, synon të promovojë qasje agroekologjike, ruajtjen e tokës, biodiversitetin dhe njohjen e fermerëve të vegjël dhe atyre ruajtës, praktikatat e të cilëve shpesh përputhen me parimet agroekologjike dhe përfaqësojnë një pjesë të rëndësishme të peizazhit bujqësor italian. Është e rëndësishme të theksohet se ky projektligj është propozuar nga deputetë të opozitës, gjë që e bën procesin legjislativ më të vështirë dhe jo domosdoshmërisht me sukses përfundimtar.

⁶ Për një përshkrim më të detajuar të kategorive të ndryshme, konsultohuni me raportin.

Në nivel rajonal, në Siçili⁷, ka ecuri më pozitive. Në vitin 2021, qeveria rajonale e Siçilisë miratoi një ligj pionier (L.R. nr. 21/2021) me titull “Dispozita mbi agroekologjinë, mbrojtjen e biodiversitetit dhe produkteve bujqësore Siçiliane dhe inovacionin teknologjik në bujqësi”⁸.

Ky ligj është i pari në Evropë që transponon në mënyrë eksplicite objektivat e Strategjisë “Nga ferma në tryezë” dhe “Strategjisë për Biodiversitetin 2030” të BE-së në një politikë rajonale detyruese. Ligji krijon një kuadër për njohjen e “fermave agroekologjike”, nxit përdorimin e varieteteve bimore dhe racave të kafshëve autoktone, dhe promovon programe trajnimi për fermerët në fushën e agroekologjisë (Wezel et al., 2023). Në janar 2025, dekreti i zbatimit (D.D.G. nr. 273/2025⁹) operacionalizoi ligjin përmes krijimit të një regjistri zyrtar të specieve autoktone, përcaktimit të kriterëve për përfitimin e stimuljeve financiarë, dhe publikimit të udhëzimeve për adoptimin e bujqësisë precize. Në veçanti, fermat do të certifikohen si agroekologjike nëse përmbushin një sërë kriteresh përmes një raporti teknik; këto përfshijnë prodhimin e energjisë së rinovueshme në harmoni me nevojat bujqësore, kursimin e ujit dhe ripërdorimin e ujërave të shiut apo të ujërave të zeza. Menaxhimi i mbetjeve përmes sistemeve miqësore me mjedisin si kompostimi do të vlerësohet lart. Shitja e produkteve përmes zinxhirëve të shkurtër të furnizimit apo drejtpërdrejt te konsumatorët do të konsiderohet shumë pozitive.

Potenciali për zhvillimin e agroekologjisë në Siçili është i madh, siç është përmendur nga një prej të intervistuarve, për shkak të kushteve të favorshme meso- dhe mikro-klimatike: “Siçilia paraqet një shumëllojshmëri mikroklimash, që variojnë nga shkretëtira arktike e Malit Etna deri te shkretëtira nën-Sahariane në brendësi të Agrigentos”, duke mundësuar modele bujqësore të larmishme dhe të përshtatura për kontekstin lokal. Megjithë këtë potencial, dhe megjithëse Siçilia është një nga zonat më të rëndësishme bujqësore të Evropës, veçanërisht për disa kultura, ekziston një paradoks: shumica e prodhimeve

⁷ Sicilia është rajoni italian ku është i bazuar partneri italian, CESIE ETS, dhe ku janë zhvilluar intervistat gjysmë të strukturuar me informatorë kyç lokalë.

⁸ Dokumenti i disponueshëm në italisht. https://svilupporurale.regione.sicilia.it/storage/2025/01/LR_21-del-29-07-2021_GURS_34_2021.pdf

⁹ Dokumenti i disponueshëm në italisht – <https://www.regione.sicilia.it/sites/default/files/2025-01/D.D.G.%20273%20DEL%2020%20GENNAIO%202025.pdf>

organike të ishullit eksportohen, ndërsa konsumi lokal mbetet i kufizuar, duke reflektuar çështje të aksesit dhe një kulturë të pamjaftueshme ushqimore. Në këtë kontekst, arsimi agroekologjik mund të luajë një rol vendimtar për të kapërcyer këtë boshllëk.

Në përmbledhje, këto zhvillime sugjerojnë se, megjithëse agroekologjia mbetet ende marginale në legjislacionin kombëtar, përvojat rajonale si ajo e Sicilisë mund të ofrojnë modele praktike për integrimin e parimeve agroekologjike në kuadrot më të gjera territoriale dhe politike. Ato gjithashtu tregojnë potencialin e veprimit lokal për të ndikuar në diskutimet kombëtare dhe evropiane mbi bujqësinë e qëndrueshme dhe sistemet ushqimore. Në këtë kuadër, Kongresi i parë Mesdhetar i Agroekologjisë, i organizuar në Agrigento në qershor 2025, përbën një mundësi unike jo vetëm për të nxitur dialogun ndërmjet fermerëve, studiuesve dhe aktorëve të sektorit agroekologjik nga e gjithë zona e Mesdheut, por edhe për të hartuar rekomandime politike në nivel kombëtar dhe të BE-së.

3.2. Greqi

Agroekologjia është një term relativisht i ri në shoqërinë greke dhe përdoret rrallë në debatet politike apo shoqërore. Prezantimi i termit u bë përmes shfaqjes së bujqësisë organike në vend gjatë viteve 1980, por deri më sot nuk është bërë gjerësisht i njohur (Gouta et al., 2025). Nuk ekziston një kuadër rregullator koheziv apo një grup politikash kombëtare të fokusuara në praktikën e agroekologjisë, megjithatë disa aspekte të saj mbulohen përmes integritit të Politikës së Përbashkët Bujqësore të BE-së në sistemin legjislativ kombëtar.

Plani Strategjik i Greqisë për PPB 2023–2027, në përputhje me Marrëveshjen e Gjelbër të BE-së, synon të promovojë zhvillimin e qëndrueshëm dhe kalimin drejt një modeli bujqësor dhe sistemi agro-ushqimor më rezistent. Brenda këtij kuadri, Greqia synon të kontribuojë në zbutjen e efekteve të ndryshimeve klimatike, përdorimin efektiv të burimeve natyrore dhe mbrojtjen e biodiversitetit. Për të arritur këtë, një nga politikat kryesore që do të zbatohet është ajo e “skemave ekologjike”. Këto janë programe mjedisore vjetore në të cilat fermerët mund të marrin pjesë në mënyrë vullnetare, për të zbatuar masa praktike në kulturat e tyre për t'i bërë ato më të qëndrueshme. Për këtë

qëllim, Greqia do të alokojë 25% të ndihmës së saj kombëtare financiare bujqësore. Skemat ekologjike do të inkurajojnë, ndër të tjera, përdorimin e specieve dhe varieteteve të qëndrueshme dhe të përshtatura ndaj ndryshimeve klimatike, mbështetjen për prodhuesit që zbatojnë metoda të bujqësisë precize me përdorimin e aplikacioneve për menaxhimin e inputeve dhe monitorimin e parametrave mjedisorë që do të reduktojnë ndotjen nga spërkatjet, si dhe ruajtjen e metodave të bujqësisë dhe blegtorisë organike (Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων, 2022).

Një fokus i dytë i programit grek është financimi shtetëror për të inkurajuar fermerët të adoptojnë metoda alternative për mbrojtjen e bimëve, me qëllim të reduktohet përdorimi i pesticideve konvencionale, të kalohet në praktika të bujqësisë organike dhe të kontribuohet në ruajtjen e peizazhit natyror dhe mbrojtjen e biodiversitetit në tokat bujqësore. Investimet publike në zonat bujqësore synojnë të reduktojnë ndjeshëm konsumin e ujit dhe energjisë që përdoren në prodhimin agro-ushqimor. Kjo do të realizohet përmes ndërtimit të rezervuarëve për mbajtjen e ujit dhe modernizimit të rrjeteve të ujitjes, për të ulur humbjet e ujit (ibid).

Si pjesë e PPB-së, Greqia promovon zhvillimin e qëndrueshëm të tokës bujqësore përmes adoptimit të Standardeve për Kushtet e Mira Bujqësore dhe Mjedisore (GAEC) 5 dhe 6. Në veçanti, Kushti 5 jep udhëzime për fermerët mbi praktikën e mira të menaxhimit të tokës, për të reduktuar degradimin dhe erozionin. Ai merr parasysh përqindjen e pjerrësisë dhe përcakton metodat e përshtatshme të kultivimit për të siguruar shëndetin dhe pjellorinë e tokës. Ndërkohë, Kushti 6 përcakton standarde për mbulimin minimal të tokës për të shmangur lënien e tokës së zhveshur gjatë periudhave kritike të vitit (nëntor deri në mars). U rekomandohet fermerëve të përdorin kultura dimërore, mbetje të kulturave dhe materiale të tjera organike (Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων, 2023).

Siç mund të kuptohet, Greqia zbaton politika kombëtare për bujqësinë e qëndrueshme, duke mbuluar në këtë mënyrë disa nga aspektet më të rëndësishme të agroekologjisë. Kjo realizohet kryesisht përmes përfshirjes së vlerave dhe objektivave themelore të paraqitura në kuadrin e PPB-së.

3.3. Francë

Franca është pozicionuar në krye të tranzicionit agroekologjik në Evropë. Agroekologjia, e konsideruar si një disiplinë shkencore dhe një lëvizje politike, përputhet me objektivat kombëtare për qëndrueshmëri ndaj klimës, ruajtjen e biodiversitetit, sovranitetin ushqimor dhe rigjallërimin rural. Autoritetet franceze e kanë integruar gradualisht agroekologjinë në kornizat politike kombëtare, strategjitë institucionale dhe reformat arsimore, duke e bërë atë një element themelor në modelin e zhvillimit bujqësor të vendit.

Konteksti Kombëtar Politik dhe Legjislativ

- *Projet Agroécologique pour la France* (2012): Kjo iniciativë e rëndësishme politike e vendosi agroekologjinë në qendër të strategjisë franceze për të ardhmen e bujqësisë. Ajo theksoi reduktimin e varësisë nga inputet e jashtme, promovimin e biodiversitetit, autonominë e fermerëve dhe shtrirjen e praktikave të qëndrueshme përmes rrjeteve të fermerëve dhe bashkëpunimeve kërkimore.
- *Loi d'Avenir pour l'Agriculture, l'Alimentation et la Forêt* (2014): Ky ligj institucionalizoi ligjërisht agroekologjinë si referencë kombëtare për bujqësinë. Ai gjithashtu ristrukturoi arsimin bujqësor për të mbështetur mendimin agroekologjik, duke vendosur misionet të reja për shkollat e mesme bujqësore, praktikant profesionalë dhe shërbimet e ekstensionit bujqësor.
- *Plani Ecophyto II+*: Një program strategjik për të reduktuar përdorimin e pesticideve sintetike me 50%, duke promovuar menaxhimin e integruar të dëmtuesve (IPM), diversifikimin e kulturave dhe metoda jo-kimike të kontrollit të barërave të këqija dhe dëmtuesve. Ky plan përputhet me Strategjinë "Nga ferma në tryezë" të BE-së dhe mbështetet përmes trajnimeve për fermerët.
- Plani Strategjik i PPB-së 2023–2027: Zbatimi kombëtar i Politikës së Përbashkët Bujqësore të BE-së në Francë, ku agroekologjia përfaqëson një fushë prioritare. Eko-skema mbështesin praktika si mbjelljet mbuluese (cover cropping),

agropylltaria (agroforestry) dhe kalimi drejt bujqësisë organike, ndërsa plotësohen nga programet e trajnimit të Shtyllës II (Zhvillimi Rural).

Përshtatjet Rajonale dhe Qendrat e Inovacionit

- Rajoni Occitanie: Ka nisur një Pakt të Gjelbër Rajonal (Pacte Vert) që financon ferma pilot agroekologjike, platforma shkencore qytetare, këshilla ushqimore dhe karta territoriale agroekologjike. Rajoni bashkëpunon ngushtë me INRAE dhe CIVAM për të integruar agroekologjinë në politikat ushqimore lokale.
- Nouvelle-Aquitaine: Ofron asistencë teknike dhe fonde për fermat që kalojnë drejt agroekologjisë dhe prodhimit organik. Mbështet projekte bashkëpunuese me shkolla profesionale, kooperativa ushqimore dhe strategji territoriale ushqimore (PAT).
- Pays de la Loire: Drejton përpjekjet rajonale për zhvillimin e planeve ushqimore territoriale dhe promovimin e zonave agroekologjike. Autoritetet lokale mbështesin integrimin e kantinave shkollore me ferma agroekologjike dhe promovojnë korridore të biodiversitetit përmes planifikimit të përdorimit të tokës bujqësore.
- Région Sud (Provence-Alpes-Côte d'Azur): Ka nisur nisma të dedikuara për restaurimin e tokave të degraduara dhe mbështet agroekosistemet mesdhetare. Promovon turizmin agroekologjik, kultivimin e ullinjve tradicionalë dhe sistemet silvopastorale të përshtatura me stresin klimatik. Shkollat profesionale si Lycée Agricole de Valabre shërbejnë si site demonstrimi.
- Île-de-France: Megjithëse është një rajon urban, promovon agroekologjinë urbane. Mbështet bujqësinë peri-urbane, kopshtarinë agroekologjike tregtare dhe kultivimin në tarraca. Partneritetet me institute kërkimore (AgroParisTech, INRAE) dhe komunitete urbane nxisin projekte pilot trajnimi që integrojnë agroekologjinë, drejtësinë ushqimore dhe parimet e ekonomisë qarkore.

Këto përshtatje rajonale krijojnë ekosisteme të decentralizuara inovacioni, fuqizojnë aktorët lokalë dhe përshtatin politikat kombëtare me realitetet ekologjike dhe socio-ekonomike lokale.

3.4. Shqipëria

Në Shqipëri, agroekologjia mbetet kryesisht e anashkaluar, si në kuadrin institucional ashtu edhe në sistemin arsimor. Aktualisht, nuk ekziston ndonjë politikë specifike për agroekologjinë, dhe ajo nuk është e përfshirë zyrtarisht në strategjinë kombëtare për bujqësinë apo në programet e zhvillimit rural. Mungesa e kuadrove rregullatore apo e stimujve për adoptimin e praktikave agroekologjike thekson një boshllëk të rëndësishëm në politikat bujqësore. Për më tepër, agroekologjia nuk ka fituar vëmendje në debatin publik apo në diskutimet politike, gjë që kufizon vizibilitetin dhe prioritetin e saj në planifikimin kombëtar.

Kjo neglizhencë shtrihet edhe në sistemin e AFP-së, i cili ka një rol kyç në përgatitjen e fuqisë punëtore të ardhshme në sektorin bujqësor. Megjithatë Shqipëria është në përpjekje për t'u përafëruar me standardet e Bashkimit Evropian dhe për të modernizuar sistemet e arsimit dhe trajnimit si pjesë e procesit të integritit evropian, sektori i AFP-së mbetet i pazhvilluar. Edhe pse çështjet e qëndrueshmërisë shfaqen herë pas here në kurrikulat bujqësore, nuk ka ndonjë modul specifik të dedikuar për agroekologjinë. Kjo situatë tregon për mungesë të një integriti strategjik midis planifikimit të arsimit dhe politikave për zhvillimin rural.

3.5. Bosnja dhe Hercegovina

Agroekologjia në Bosnje dhe Hercegovinë ende nuk është e njohur mjaftueshëm dhe e formalizuar. Aktualisht, nuk ekziston asnjë politikë e dedikuar, rregullore apo bazë e dhënash kombëtare që trajton në mënyrë eksplicite agroekologjinë në asnjë nivel administrativ. Mungesa e një kuadri ligjor apo strategjik reflekton sfida më të gjera

sistemike, përfshirë struktura të fragmentuara qeverisëse dhe një fokus historikisht të kufizuar mbi tranzicionet e gjelbra në bujqësi.

Ndërsa parimet agroekologjike, si ruajtja e biodiversitetit, bujqësia me input të ulët dhe praktikat qarkulluese, përfshihen ndonjëherë në politika më të gjera mjedisore ose të bujqësisë organike, këto referenca janë indirekte dhe të paorganizuara. Sektori bujqësor funksionon kryesisht në bazë të strategjive në nivel entitetesh (Federata e BiH dhe Republika Srpska), me një përputhje të pjesshme me Prioritetet e Marrëveshjes së Gjelbër të BE-së dhe PPB 2021–2027. Strategjia e Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural të Federatës (2021–2027) përmend qëndrueshmërinë dhe konsideratat ekologjike, por nuk e përcakton agroekologjinë si një fushë apo prioritet politik të veçantë. Gjithashtu, nuk ka dëshmi për debate të qëndrueshme politike apo diskutime publike që fokusohen specifikisht në agroekologjinë si një qasje transformuese.

Në Federatën e Bosnjë dhe Hercegovinës, Ligji për Bujqësinë lejon miratimin e strategjive, kuadrove dhe mekanizmave të koordinimit në bazë të administratave kantonale dhe komunale. Ligji për Prodhimin Organik Bujqësor (FAOLEX) në Federatë avancon pjesërisht parimet agroekologjike përmes standardeve dhe objektivave për bujqësinë organike¹⁰. Megjithatë, si legjislacioni tjetër, ai mbetet i fokusuar në specifika teknike dhe jo në ridizajnimin holistik të sistemit apo në integrimin e qëllimeve agroekologjike. Për të ecur përpara, miratimi i qartë i agroekologjisë do të kërkonte ndryshime të synuara ligjore, ndoshta në bashkëpunim me reforma në kurrikulat e AFP-së, për të përafruar arsimin, zhvillimin rural dhe objektivat ekologjike.

3.6. Kosova

Në Kosovë, agroekologjia është ende në fazat fillestare. Në praktikë, shumica e bujqësisë vazhdon të jetë konvencionale. Siç vuri në dukje një i diplomuar kohët e fundit gjatë një interviste, “në Kosovë, agroekologjia është ende mjaft e re”. Shumica e fermerëve

¹⁰ Federata e Bosnjës dhe Hercegovinës. (2004). Ligji për Prodhimin Bujqësor Organik [Gazeta Zyrtare e Federatës së Bosnjës dhe Hercegovinës, Nr. 72/04]. Organizata e Ushqimit dhe Bujqësisë e Kombeve të Bashkuara (FAOLEX). <https://www.fao.org/faolex/results/details/es/c/LEX-FAOC197413/>

përdorin ende metoda tradicionale. Praktika tradicionale (si këmbimi i kulturave ose përdorimi i plehut organik) ekzistojnë, por koncepti formal i agroekologjisë ka filluar vetëm të përhapet. Dialogjet kombëtare (si pjesëmarrja e Kosovës në Samitin e Sistemeve Ushqimore të OKB-së në 2021) reflektojnë një ndërgjegjësim në rritje, por programet konkrete apo kuptimi publik mbeten të kufizuara (INDEP dhe Konrad-Adenauer-Stiftung, 2021). Pjesëmarrësit në kërkimet në terren vunë re me konsistencë se, ndërsa njohuritë lokale (p.sh. ruajtja indigjene e farërave) janë të pasura, nocioni akademik i agroekologjisë mësohet rrallë. Në përmbledhje, sistemi aktual bujqësor i Kosovës ndodhet në një fazë tranzicioni: interesi për qëndrueshmërinë po rritet, por mbështetja institucionale dhe kurrikulare është minimale.

3.7 Agroekologjia në vendet partnere të projektit SEEDs: Krahasimi ndërmjet vendeve evropiane vs jo-anëtare të BE-së - Ngjashmëritë dhe dallimet

Një analizë krahasuese midis vendeve partnere të projektit SEEDs që janë vende anëtare të BE-së dhe atyre jashtë BE-së zbulon sfida të përbashkëta, por edhe dallime të rëndësishme në institucionalizimin dhe njohjen politike të agroekologjisë. Vendet e BE-së si Franca, Italia dhe Greqia edhe pse tregojnë nivele të ndryshme të angazhimit politik në këtë drejtim, mbeten raste më të avancuara.

Franca ka arritur integrimin më të plotë, duke njohur formalisht agroekologjinë brenda legjislacionit të saj kombëtar dhe planifikimeve strategjike afatgjata, duke nisur me *Projet Agroécologique pour la France* (2012) dhe më pas me *Loi d'Avenir pour l'Agriculture, l'Alimentation et la Forêt* (2014). Këto kuadro kanë vendosur agroekologjinë si referencë kyçe për modelin kombëtar bujqësor dhe janë operacionalizuar përmes programeve në nivele të ndryshme, eko-skemave në kuadër të PPB-së dhe nismave të përshtatura rajonale.

Italia paraqet një skenar më të fragmentuar. Ndërsa legjislacioni kombëtar ende mungon në një kuadër koherent agroekologjik, eksperimente rajonale, veçanërisht Ligji Rajonal 21/2021 i Siçilisë, kanë qenë pionierë në njohjen institucionale të fermave agroekologjike, mbrojtjen e biodiversitetit dhe skemave bazuar në stimuj. Këto zhvillime nga poshtë-lart nënvizojnë interesin në rritje politike dhe aplikimin praktik të agroekologjisë në nivel lokal, edhe pse harmonizimi kombëtar mbetet i kufizuar.

Përkundrazi, Greqia ende nuk e njeh zyrtarisht agroekologjinë si fushë politike. Ndërsa elementë të bujqësisë së qëndrueshme përfshihen në Planin Strategjik të PPB-së për 2023–2027, sidomos përmes eko-skemave dhe masave të orientuara ndaj klimës, termi "agroekologji" nuk referohet në mënyrë eksplicite dhe nuk ka ende një qasje sistemike politike.

Në vendet jashtë BE-së, të tillë si Shqipëria, Bosnja dhe Hercegovina, dhe Kosova, agroekologjia mbetet marginale në diskursin politik dhe kuadrot institucionale. Asnjë prej këtyre vendeve nuk ka legjislacion specifik, strategji kombëtare apo instrumente rregullatore të dedikuara agroekologjisë. Referencat që ekzistojnë janë indirekte dhe zakonisht të integruara brenda politikave më të gjera për bujqësinë organike ose qëndrueshmërinë. Në Shqipëri, agroekologjia mungon pothuajse në dokumentet politike dhe ka pak dukshmëri në debatet publike. Bosnja dhe Hercegovina përballlet me barriera strukturore për shkak të qeverisjes së fragmentuar dhe mungesës së mekanizmave të koordinimit ndërmjet entiteteve administrative. Kosova ka treguar ndërgjegjësim si fillim përmes pjesëmarrjes në dialogje ndërkombëtare, si Samiti i Sistemeve Ushqimore i OKB-së, por nuk janë miratuar masa formale apo instrumente politike deri më sot.

Në të gjitha vendet partnere të projektit SEEDs, një sfidë e përbashkët qëndron në mungesën e një kuptimi të unifikuar dhe gjithëpërfshirës të agroekologjisë si një qasje sistemike. Termi shpesh mungon në integrimin institucional të qartë, si dhe edhe aty ku iniciativat lokale apo rajonale janë në lulëzim, njohja e tyre formale mbetet e pasigurt. Megjithatë, ndërsa vendet e BE-së përfitojnë nga kuadri mbështetës i Marrëveshjes së Gjelbër 2030, Strategjia „Nga ferma në tryezë” dhe PPB, që ofrojnë mundësi për tranzicione agroekologjike, vendet jo anëtare të BE-së mbeten shumë të varura nga projektet e jashtme, përpjekjet e shoqërisë civile dhe bashkëpunimi ndërkombëtar për të nxitur këtë intergrim të agroekologjisë.

Në përfundim për sa më lart, vendet evropiane partnere të projektit SEEDs demonstrojnë një ecuri të ngadaltë, por të pabarabartë, drejt institucionalizimit të agroekologjisë, me Francën që udhëheq me legjislacion të plotë kombëtar dhe Italinë që avancon në nivel rajonal. Ndërsa vendet jashtë BE-së janë ende në një fazë fillestare, ku agroekologjia nuk është ende e përfshirë në politika zyrtare, duke nënvizuar nevojën e madhe për përpjekje legjislative të synuara, koordinim ndërsektorial dhe angazhim më të madh politik.

4. QEVERISJA E SISTEMIT TË ARSIMIT DHE FORMIMIT PROFESIONAL NË VENDET E PROJEKTIT SEEDs

4.1. Itali

Sistemi italian i AFP-së karakterizohet nga një qeverisje me shumë nivele, që përfshin ministritë kombëtare, autoritetet rajonale dhe institucionet lokale. Ministria e Arsimit dhe Meritës dhe Ministria e Punës dhe Politikave Sociale përcaktojnë së bashku kuadrin strategjik, ndërsa rajonet dhe provincat autonome janë kryesisht përgjegjëse për programimin, menaxhimin dhe ofrimin e shërbimeve të AFP-së në territoret e tyre. Ky model qeverisjeje bazohet në Nenin 117 të Kushtetutës italiane, i cili ndan autoritetin legjislativ mbi arsimin dhe trajnimin midis nivelit kombëtar të qeverisjes dhe rajoneve në varësi të natyrës dhe fushës së tyre (CEDEFOP dhe INAPP, 2023).

AFP në Itali është i aksesueshëm përmes disa rrugëve formale. Në nivelin e mesëm të lartë, nxënësit mund të zgjedhin mes programeve pesëvjeçare në institute teknike dhe profesionale (ISCED 354, niveli EQF 4), ose programeve fillestare rajonale të AFP-së (leFP) që zgjasin tre ose katër vjet (ISCED 353), të cilat çojnë në një kualifikim profesional ose diplomë (nivelet EQF 3 dhe 4). Sistemi është i kalueshëm, duke lejuar nxënësit të lëvizin midis niveleve arsimore dhe të kenë akses në arsimin e lartë ose arsimin profesional pas nivelit të mesëm.

Opsionet e arsimit pas të mesëm përfshijnë kurse njëvjeçare të Arsimit dhe Trajnimit Teknik të Lartë (në Itali "Istruzione e Formazione Tecnica Superiore" ose IFTS) (ISCED 453,

niveli EQF 4) dhe Institutit Teknik të Lartë dy deri në tre vjeçar (Istituto Tecnológico Superiori ose ITS, ISCED 554), të cilët ofrojnë kualifikime jo-akademike të nivelit EQF 5 ose, sipas reformës së vitit 2022, edhe në nivelin 6. Këta institute bashkëpunojnë ngushtë me bizneset dhe janë aktorë kryesorë në strategjinë italiane për të përshtatur trajnimin me nevojat e tregut të punës, veçanërisht në sektorët e teknologjisë së lartë dhe të gjelbër.

Sistemi dual, që kombinon mësimin në shkollë me trajnimin në vendin e punës, po zgjerohet, veçanërisht në programet rajonale të AFP-së dhe në Institutit Teknik të Lartë, të mbështetur nga kontratat e praktikës profesionale. Praktikantët konsiderohen një instrument strategjik për lehtësimin e tranzicionit nga shkolla në punë dhe rregullohen përmes bashkëpunimit midis qeverisë kombëtare, rajoneve dhe partnerëve socialë.

Për më tepër, në të gjitha rrugët e arsimit të mesëm të lartë, studentët janë të detyruar të marrin pjesë në Programet për Aftësi Transversale dhe Orientim Profesional (PCTO). Këto janë aktivitete edukative të detyrueshme, të futur nga Ligji 107/2015 dhe riformuluar nga Ligji 145/2018. PCTO synon zhvillimin e kompetencave transversale (aftësive të buta), mbështetjen e orientimit profesional dhe angazhimin me mjedise reale si kompani, institucione publike, universitete ose organizata jo-fitimprurëse. Këto aktivitete nuk përfshijnë kontratë pune, por janë pjesë integrale e kurrikulës shkollore, duke ndihmuar lidhjen e mësimin teorik me përvojën praktike.

AFP për të rriturit ofrohet nga institucione publike dhe private të ndryshme. Ai përfshin programe që çojnë në kualifikime të AFP-së në nivel mesëm të lartë, me qëllim ofrimin e mundësive për avancim të aftësive për individë me nivel të ulët aftësish. Këto programe ofrohen nga qendrat provinciale për arsimimin e të rriturve (Centri Provinciali per l'Istruzione degli Adulti, CPIA), të cilat operojnë nën autoritetin e Ministrisë së Arsimit.

Në Sicili, ashtu si në pjesën tjetër të Italisë, qeveria rajonale ka kompetencë ekskluzive mbi trajnimin profesional. Sicilia ka zhvilluar strategjitë e veta të trajnimit të përputhura me prioritetet kombëtare, përfshirë programe brenda sistemit dual, mbështetje për zhvillimin e Akademisë ITS dhe investime në rifreskimin dhe përmirësimin e aftësive në kuadër të Planit Kombëtar për Rimëkëmbjen dhe Qëndrueshmërinë (PNRR). Qendrat e AFP-së dhe agjencitë e trajnimit të akredituara nga Rajoni luajnë një rol të rëndësishëm

në zbatimin lokal të këtyre nismave, me theks në rritje mbi aftësitë e gjelbra (Regione Siciliana, 2021)¹¹.

4.2. Greqi

Sistemi AFP në Greqi është i rregulluar nga qeverisja qendrore. Përgjegjësia kryesore bie në Ministrinë e Arsimit, Çështjeve Fetare dhe Sporteve (MERAS), në bashkëpunim me Ministrinë e Punës dhe Sigurimeve Shoqërore. Politikat kombëtare arsimore përgatiten nga MERAS, ndërsa partnerët socialë, si sindikatat, luajnë një rol këshillues (në analizën e nevojave, fazën e hartimit të programeve arsimore apo rregulloreve arsimore) në krijimin dhe zbatimin e legjislacionit për arsimin profesional. Sindikata më e njohur dhe më e fuqishme greke është Konfederata e Përgjithshme e Punëtorëve Grekë (GSEE). Politikat arsimore propozohen nga MERAS dhe miratohen nga qeveria qendrore (Cedefop dhe EOPPEP, 2024). Qendrat shtetërore të AFP-së kontrollohen nga ministria.

Shteti, përmes Sekretariatit të Përgjithshëm për Arsimin Profesional dhe Mësimin Gjatë Gjithë Jetës (LLL) në kuadër të MERAS, është përgjegjës për monitorimin dhe vlerësimin e organizatave publike dhe private të AFP-së, si dhe zbatimin e politikave në këto fusha (Cedefop dhe EOPPEP, 2024).

Organizata Kombëtare për Certifikimin e Kualifikimeve dhe Udhëzimin Profesional (EOPPEP) ka përgjegjësinë për certifikimin apo njohjen e kualifikimeve të të diplomuarve në AFP, ndër të tjera veprime dhe përgjegjësi që nuk kufizohen vetëm në arsimin profesional (ΕΟΠΠΕΠ. ΕΡΓΟ-ΔΡΑΣΕΙΣ, 2024).

Këshilli Qendror për Arsimin dhe Trajnimin Profesional (KSEK) është organi kryesor këshillues në Greqi që nga viti 2021 dhe përbëhet nga përfaqësues të shtetit, shoqatave dhe dhomave të ndryshme (Sekretariati i Përgjithshëm për Arsimin Profesional, Trajnimin, Mësimin Gjatë Gjithë Jetës dhe Rininë). Ai është përgjegjës për “monitorimin e zhvillimeve në tregun e punës, përshtatjen e programeve të AFP-së me nevojat e tregut

¹¹ Rajoni i Siçilisë – Fondi Social Evropian. PR sfc2021 v.1.1. Marrë nga <https://www.sicilia-fse.it/files/media/documents/PR%20sfc2021%20v.1.1%202022.07.29%20.pdf>

të punës dhe riorganizimin e shpërndarjes hapësinore të sektorëve dhe specialiteteve të AFP-së për të përshtatur më mirë ofertën e tij” (Cedefop dhe EOPPEP, 2023). Si organ këshillues, qëllimi kryesor i tij është të marrë pjesë në hartimin e politikave përmes propozimeve dhe sugjerimeve drejtuar MERAS (Betziou, N. et al, 2022).

Për të mbështetur punën e KSEK, ekzistojnë këshilla me 12 anëtarë në çdo rajon gjeografik të Greqisë, të quajtura Këshillat e Shoqatave të Tregut të Punës (SSPAE). Qëllimi i tyre është të lidhin programet AFP me nevojat e tregut lokal të punës (Sekretariati i Përgjithshëm për Arsimin Profesional, Trajnimin, Mësimin Gjatë Gjithë Jetës dhe Rininë).

Institucionet e AFP-së në Greqi mund të jenë publike ose private. Aktualisht ka 122 shkolla shtetërore të AFP-së që ofrojnë 95 drejtime profesionale, duke filluar nga ato parashëndetësore, pedagogjike dhe administrative, deri tek programet për teknologji informatike, siguri dhe parukeri (Alfavita, 2024). Shkollat janë të shpërndara në të gjithë Greqinë, me vetëm 4 të vendosura në Athinë. Përveç këtyre, ekzistojnë edhe 6 shkolla publike bujqësore të AFP-së që funksionojnë nën organizatën ELGO-DIMITRA. Këto shkolla ofrojnë programe arsimore të aplikuara kopshtarie dhe punime të gjelbra, sera dhe kultura të mbuluara, prodhim dhe përpunim djathi, sisteme blegtorale / mirëmbajtje dhe riparim të makinerive bujqësore, kultivim të rrushit dhe vreshtarisë, si dhe punime në dru dhe gdhendje. Edhe këto janë të shpërndara në zona të ndryshme të Greqisë, me vetëm 1 të lokalizuar në Athinë¹².

Nga ana tjetër, nuk ekziston një katalog i unifikuar i ofruesve privatë të AFP-së. Megjithatë, ka më shumë se 80 institucione private të AFP-së në të gjithë Greqinë, të cilat ofrojnë drejtime profesionale që variojnë nga aplikime teknologjike, komunikim dhe studime të mikpritjes, deri tek elektrikët dhe gastronomia¹³.

¹² ELGO-DIMITRA. Arsimi Profesional Bujqësor.

https://www.elgo.gr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=295&Itemid=1352

¹³ Future Generation. IEK private dhe publike: <https://futuregeneration.gr/lista-iek/>

4.3. Francë

Sistemi i AFP-së në Francë qeveriset përmes një kuadri me shumë aktorë që përfshin ministri të linjës, autoritete rajonale, institucione publike dhe partnerë socialë. Kjo strukturë shumë-nivelëshe siguron që prioritetet kombëtare dhe nevojat rajonale të merren parasysh në hartimin, ofrimin dhe reformimin e programeve arsimore, veçanërisht në sektorë si bujqësia dhe zhvillimi rural.

Struktura e qeverisjes është si më poshtë (OECD, 2023):

- Ministria e Bujqësisë dhe Sovranitetit Ushqimor (*Ministère de l'Agriculture et de la Souveraineté Alimentaire*): Kjo ministri ka një mandat specifik për arsimin bujqësor dhe formimin profesional në sektorët e zhvillimit rural. Ajo është përgjegjëse për zhvillimin e kurrikulave kombëtare të AFP-së bujqësore, financimin e shkollave publike bujqësore, akreditimin e institucioneve private dhe sigurimin që formimi profesional i përgjigjet objektivave të politikave kombëtare, përfshirë tranzicionin agroekologjik dhe përshtatjen ndaj ndryshimeve klimatike (*Ministère de l'Agriculture et de la Souveraineté Alimentaire*, 2025).
- Ministria e Arsimit Kombëtar dhe Rinisë (*Ministère de l'Éducation nationale et de la Jeunesse*): Menaxhon arsimin e përgjithshëm dhe teknik profesional, duke kontribuar në ndërtimin e një strukture ndërdisiplinore që lidhet me agroekologjinë, si shkenca mjedisore, teknologjia dhe angazhimi qytetar.
- Këshillat Rajonale (*Conseils Régionaux*): Luajnë një rol kyç në zbatimin e AFP-së në nivel territorial. Ata bashkëfinancojnë infrastrukturën, rekrutimin e mësuesve dhe inovacionin programatik duke përshtatur strategjitë kombëtare me kontekste agroekologjike dhe ekonomike lokale. Shumë rajone kanë krijuar portofolë të posaçëm për "formim të gjelbër" me linja buxhetore të dedikuara për agroekologjinë, bujqësinë organike dhe projekte ushqimore territoriale.
- *France Compétences*: Vepron si agjencia kombëtare për certifikimin dhe sigurimin e cilësisë së AFP-së. Siguron përputhjen midis nevojave të tregut të punës dhe kualifikimeve arsimore. Npërmjet konsultimeve me sindikatat bujqësore, punëdhënësit

dhe shoqërinë civile, ajo përafron kompetencat agroekologjike me kualifikimet e njohura në nivel kombëtar.

- Organizata Profesionale dhe Komitetet Sektoriale (p.sh. Dhoma e Bujqësisë, APCA): Sigurojnë feedback nga praktika në terren dhe ofrojnë njohuri të drejtpërdrejta për të ndihmuar në përshtatjen e përmbajtjes së trajnimeve. Ato gjithashtu mbështesin edukimin e vazhdueshëm për profesionistët që tashmë punojnë në fushë.

Ekosistemi bujqësor i AFP-së në Francë përfshin një gamë të gjerë institucionesh që ofrojnë kualifikime formale dhe mësim gjatë gjithë jetës (France Compétences, 2021):

- *Lycées Agricoles*: Shkolla të mesme bujqësore publike dhe private që ofrojnë drejtime të ndryshme profesionale (CAPA, BAC PRO, BTSA). Shumë prej tyre kanë ferma shkollore që funksionojnë sipas parimeve agroekologjike, duke ofruar përvojë praktike në permakulturë, kullotje me rotacion dhe kopshtari me input të ulët. Ato shpesh shërbejnë si qendra eksperimentimi dhe përhapjeje të risive.

- Qendrat për Formim të Nxënësve në Bujqësi (*CFA Agricoles*): Këto qendra ofrojnë trajnime të bazuara në sistemin e të mësuarit që kombinojnë mësimin teorik me përvojë reale në fermat partnere. Shumë prej tyre integrojnë temat agroekologjike në bashkëpunim me rrjetet rajonale të fermerëve dhe qendrat inovative.

- *Maisons Familiales Rurales* (MFRs): Institucione të rrënjësura në komunitet që ofrojnë sistem të alternuar mësimi ku studentët kalojnë gjysmën e kohës në ndërmarrje lokale dhe gjysmën tjetër në klasë. MFR-të janë shpesh pioniere në integrimin e agroekologjisë përmes inovacionit nga poshtë-lart, veçanërisht në zona rurale të disavantazuara ose të izoluara.

- Institucionet e Larta Bujqësore: Shkolla inxhinierike dhe pasuniversitare si AgroParisTech, Institut Agro (kampuset në Rennes, Montpellier, Dijon) dhe UniLaSalle ofrojnë arsim të avancuar në agroekologji, sisteme ushqimore territoriale dhe qeverisje mjedisore. Këto institucione bashkëpunojnë me partnerë ndërkombëtarë përmes projekteve të financuara nga BE dhe programeve të lëvizshmërisë Erasmus+.

- Ofrues joformalë dhe OJQ-të: Edukimi për agroekologjinë ofrohet gjithnjë e më shumë edhe nga organizatat bazë, kooperativat bujqësore dhe OJQ-të për zhvillimin rural. Këta

aktorë plotësojnë boshllëqet e lëna nga institucionet formale dhe shpesh synojnë nxënës jo-tradicionale si të rinj në tranzicion, refugjatë apo sipërmarrës socialë.

Së bashku, këto institucione të ndryshme përbëjnë një rrjet kombëtar të aftë për të përhapur inovacionin agroekologjik, për të mbështetur transformimin e sistemeve ushqimore lokale dhe për t'iu përgjigjur nevojave gjithnjë në ndryshim të tregut të punës dhe mjedisit.

4.4. Shqipëria

Sistemi AFP-së në Shqipëri qeveriset nga një kuadër institucional i strukturuar, i përcaktuar nga Ligji për Arsimin dhe Formimin Profesional Nr. 15/2017 dhe aktet nënligjore përkatëse (Kuvendi i Republikës së Shqipërisë, 2002)¹⁴. Institucioni kryesor përgjegjës për AFP-në në nivel qendror është Ministria e Ekonomisë, Kulturës dhe Inovacionit (MEKI). Ajo është përgjegjëse për hartimin e politikave kombëtare, zhvillimin dhe zbatimin e kuadrit ligjor, si dhe mbikëqyrjen e zbatimit të rregulloreve. Për më tepër, MEKI miraton kualifikimet kombëtare profesionale, menaxhon hapjen dhe mbylljen e ofruesve të AFP-së dhe siguron infrastrukturën dhe burimet njerëzore për to. MEKI bashkëpunon me Ministrinë e Arsimit dhe Sportit, veçanërisht në fushat e rekrutimit dhe zhvillimit të vazhdueshëm profesional të mësuesve të lëndëve të përgjithshme dhe në organizimin e provimeve të maturës për nxënësit e shkollave të mesme profesionale.

Dy agjenci kombëtare kryesore funksionojnë nën autoritetin e MEKI-së për të mbështetur sistemin e AFP-së (Bashkëpunimi Zviceran për Zhvillim, 2020). Agjencia Kombëtare e Arsimit Profesional dhe Kualifikimeve (AKAPK) u krijua në vitin 2006 me qëllim ndërtimin e një sistemi të unifikuar kombëtar të kualifikimeve profesionale, të përafruar me Kornizën Shqiptare të Kualifikimeve (KSHK) dhe të orientuar drejt nevojave të tregut të punës. AKAPK është përgjegjëse për zhvillimin dhe rishikimin e Klasifikimit Kombëtar të Profesioneve, hartimin e standardeve profesionale dhe të vlerësimit, si dhe për hartimin

¹⁴ Ligji Nr. 8872, datë 29.3.2002, për Arsimin dhe Formimin Profesional në Republikën e Shqipërisë.
<https://www.acce.al/sites/default/files/download/laws/Education%20and%20vocational%20training-law%20no.8872%2C%282002%29.pdf>

e kurrikulave kombëtare sipas KSHK-së. Gjithashtu, ajo mbikëqyr akreditimin e ofruesve të AFP-së, organizon programe për zhvillimin e vazhdueshëm profesional të mësuesve dhe instruktorëve, si dhe shërben si Sekretariati Teknik i Komiteteve Sektoriale të Aftësive.

AKAPK menaxhon të gjithë ofruesit publikë të AFP-së, përfshirë shkollat profesionale dhe qendrat e trajnimit, dhe është përgjegjëse për përmirësimin e cilësisë së shërbimeve të tyre përmes monitorimit të rregullt dhe menaxhimit të bazuar në rezultate. Agjencia është gjithashtu përgjegjëse për lëshimin e certifikatave profesionale, ndjekjen e punësimit të të diplomuarve dhe kryerjen e analizave të nevojave për aftësi çdo dy vjet. Për më tepër, ajo mbikëqyr administrimin e dhjetë Qendrave Publike të Formimit Profesional (QAFP), të cilat ofrojnë trajnime profesionale dhe kurse afatshkurtra.

Ofrimi aktual i AFP-së në Shqipëri bëhet kryesisht përmes institucioneve publike, të cilat përfshijnë 35 shkolla profesionale dhe 10 Qendra të Formimit Profesional. Këto institucione ofrojnë arsim profesional dhe trajnime për profesione të ndryshme, dhe me ligjin e ri për AFP-në atyre u është dhënë autonomi më e madhe për hartimin e programeve, bashkëpunimin me bizneset dhe zhvillimin e aktiviteteve për të ardhura të veta drejt një qëndrueshmërie më të madhe.

Megjithëse përfaqësuesit e sektorit privat dhe partnerët socialë, si dhomat e tregtisë, shoqatat e biznesit dhe sindikatat, nuk kanë rol të detyrueshëm ligjor në qeverisjen e sistemit të AFP-së, ata luajnë një rol këshillimor. Kontributi i tyre është kryesisht vullnetar dhe realizohet përmes komiteteve dhe bordeve të ndryshme, përfshirë Këshillin Kombëtar të AFP-së, Komitetet Sektoriale të Aftësive dhe Borde Drejtuese të ofruesve të AFP-së.

Ky kuadër institucional siguron një qasje të strukturuar dhe bashkëpunuese për AFP-në në Shqipëri, duke balancuar mbikëqyrjen qeveritare me kontributin e institucioneve arsimore dhe sektorit privat për t'iu përgjigjur nevojave në zhvillim të tregut të punës¹⁵.

¹⁵ UNESCO (n.d.). National Agency for Vocational Education, Training and Qualifications. Retrieved from <https://unevoc.unesco.org/home/Explore+the+UNEVOC+Network/centre=519>

4.5. Bosnja dhe Hercegovina

Sistemi arsimor në Bosnjë dhe Hercegovinë është thellësisht i decentralizuar, i formësuar nga struktura administrative e pasluftës së vendit. Nuk ekziston një ligj i vetëm në nivel shtetëror që të rregullojë sektorin e arsimit. Përkundrazi, arsimi rregullohet në disa nivele:

- Niveli shtetëror (Ministria e Punëve të Jashtme Civile e BiH)
- Entitetet (Federata e BiH dhe Republika Srpska)
- Distrikti i Brçkos
- Kantonet brenda Federatës (10 ministri kantonale)

Përgjegjësia është e shpërndarë mes 12 institucioneve kompetente arsimore, secila prej të cilave miraton dhe zbaton ligje, strategji dhe standarde specifike. Si pasojë, programet mësimore janë të paunifikuara dhe përpjekjet për reforma ecin shpesh në mënyrë të pabarabartë.

Në vitin 2008 u miratua Ligji Kornizë për Arsimin dhe Formimin Profesional, me synim vendosjen e parimeve të përbashkëta. Ky ligj, së bashku me Strategjinë për Zhvillimin e AFP-së në BiH (2007–2013), synoi modernizimin e arsimit profesional dhe përafrimin e tij me praktikatat evropiane. Disa nga rezultatet kryesore përfshijnë:

- Zhvillimi i kurrikulave modulare për 79 profesione
- Trajnimi i mbi 3,000 mësuesve
- Dorëzimi i pajisjeve në 96 shkolla pilote
- Krijimi i Agjencisë për Arsimin Parashkollor, Fillor dhe të Mesëm (APOSO) për të mbikëqyrur standardet dhe kurrikulat

Megjithatë, zbatimi ka qenë i fragmentuar. Sistemi i AFP-së ende përballlet me sfida të shumta, përfshirë:

- Financim të kufizuar
- Infrastrukturë shkollore të vjetruar
- Lidhje të dobëta mes shkollave dhe tregut të punës
- Atraktivitet i ulët i degëve profesionale për të rinjtë

Në sektorin bujqësor, arsimi profesional ofrohet kryesisht nga shkollat e mesme të specializuara dhe shkollat teknike, të cilat ofrojnë programe si Teknik Bujqësor dhe Fitofarmacist. Megjithatë, këto profile zakonisht janë të përqendruara në praktikat konvencionale të bujqësisë.

4.6. Kosova

Sistemi i AFP-së në Kosovë mbikëqyret nga Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë (MASHT) dhe agjencitë përkatëse. Në vitin 2014, MASHT-i nxori Udhëzimin Administrativ Nr.14/2014 për themelimin e Agjencisë për Arsimin dhe Formimin Profesional dhe Arsimin për të Rritur (AVETAE) (Aliu et al., 2019). Kjo agjenci, së bashku me Këshillin për Arsimin dhe Formimin Profesional (CVETA), koordinon zhvillimin e kurrikulave dhe akreditimin e shkollave. Shkollat profesionale funksionojnë në nivel komunal, nën mbikëqyrjen e Drejtorive Komunale të Arsimit (siç përcaktohet në Ligjin 03/L-068 për Arsimin në Komuna).

Ligji për Arsimin dhe Formimin Profesional i vitit 2020 (04/L-183) ofron bazën ligjore të sistemit, të harmonizuar me Kornizën Kombëtare të Kualifikimeve të Kosovës (NQF). Qeverisja është shumë-nivelëshe: MASHT (politikat kombëtare), AVETAE/CVETA (standardet), drejtoritë komunale (zbatimi), dhe bordet e shkollave (adaptimi lokal) (Aliu et al., 2019). Një nga pasojat është se ndryshimet në kurrikulë kërkojnë koordinim ndërmjet disa niveleve. Aktualisht, sistemi favorizon standarde të centralizuara, dhe ekzistojnë mekanizma të kufizuar për të futur tema ndërsektorale si agroekologjia pa një iniciativë nga lart-poshtë.

4.7. Krahasoni vendeve anëtare të BE-së vs. jo-anëtare në projektin SEEDs: ngjashmëritë dhe dallimet në qeverisjen e sistemit të AFP-së

Qeverisja e sistemeve të AFP-së ndryshon midis vendeve të BE-së dhe atyre jashtë BE-së, duke ndikuar në koordinimin e politikave dhe aftësinë për t'iu përgjigjur nevojave të tregut të punës.

Vendet e BE-së si Franca, Italia dhe Greqia kanë zbatuar një qasje të qeverisjes shumë-nivelëshe. Për shembull, në Francë, përgjegjësitë ndahen midis Ministrisë së Bujqësisë dhe Ministrisë së Arsimit Kombëtar, ndërsa këshillat rajonale përshtatin strategjitë kombëtare në nivel lokal.

Karakteristikat e përbashkëta të sistemeve të BE-së përfshijnë udhëheqje të fortë ministrore, kuadër të vendosur të kualifikimeve dhe pjesëmarrje aktive të partnerëve socialë. Agjencitë të tilla si *France Compétences* dhe EOPPEP në Greqi sigurojnë cilësinë e kualifikimeve dhe përafrimin e arsimit me nevojat e tregut të punës përmes përfshirjes së sindikatave, dhomave të tregtisë dhe organizatave profesionale.

Në kontrast, vende si Shqipëria, Kosova dhe Bosnja dhe Hercegovina përballen me sfida të ndryshme të qeverisjes, shpesh duke munguar përfshirja e strukturuar që haset në vendet e BE-së, gjë që ndikon në aftësinë e sistemeve të tyre të AFP-së për t'iu përgjigjur kërkesave të tregut të punës.

Tabela më poshtë paraqet tiparet kryesore të qeverisjes së sistemit të AFP-së në vendet e BE-së dhe ato jashtë BE-së.

Dimensioni	Vendet e anëtare të BE-së	
		Vendet jo anëtare të BE-së

Decentralizimi dhe autonomia	Decentralizim i strukturuar, me role të përcaktuara qartë për autoritetet rajonale (p.sh., kushtetuta e Italisë, këshillat rajonale në Francë).	Decentralizimi shpesh sjell fragmentim (veçanërisht në BiH), duke kufizuar koherencën e politikave dhe standardizimin.
Organ kryesor qeverisës	Zakonisht përfshin Ministrinë e Arsimit dhe një ministri tjetër përkatëse (Punë, Bujqësi, etj.) për të siguruar koordinimin me nevojat e tregut të punës.	Struktura të ngjashme me dy ministri ose agjenci të shumta, p.sh., Ministria e Arsimit dhe Ministria e Financave/Punës në Kosovë; në Shqipëri është përgjegjëse MEKI.
Agjencitë kombëtare	Trupa të ngritura për sigurimin e cilësisë dhe kornizat e kualifikimeve.	Agjenci të ngjashme kombëtare, p.sh., NAVETQ (Shqipëri), NQA (Kosovë).
Përfshirja e aktorëve jo-publikë	Përfshirje më e fortë formale e partnerëve socialë, sindikatave dhe trupave të punëdhënësve.	Rol vetëm këshillues, me ndikim të kufizuar formal në vendimmarrje.
Zbatimi dhe monitorimi i politikave	Zbatim i strukturuar përmes sekretariateve apo këshillave të specializuar.	Më pak i koordinuar, shpesh i varur nga mbështetja e donatorëve ose mungesë e monitorimit të integruar.

Tabela 2. Qeverisja e sistemit të AFP-së në vendet e projektit SEEDs: BE vs. jo-BE (burimi: autorët, bazuar në rishikimin e literaturës)

Vendet e BE-së tregojnë struktura më të pjekura dhe të koordinuara të qeverisjes së AFP-së, duke integruar hartimin e politikave kombëtare dhe rajonale me përfshirjen e formalizuar të aktorëve jo-publikë dhe sisteme të forta të sigurimit të cilësisë. Vendet jashtë BE-së, ndonëse kanë bërë përpjekje të rëndësishme drejt konsolidimit, vazhdojnë të përballen me sfida në koordinimin institucional, dialogun social dhe koherencën e sistemit.

Këto dallime kanë pasoja të rëndësishme për bashkëpunimin rajonal dhe proceset e anëtarësimit në BE. Vendet e BE-së mund të luajnë një rol mbështetës në ndarjen e praktikave më të mira dhe kuadrove ligjore, ndërsa vendet jashtë BE-së mund të përfitojnë nga ndërtimi i strukturave institucionale më të forta, veçanërisht në fusha si njohja e kualifikimeve, përshtatja e politikave rajonale dhe qeverisja me shumë aktorë.

5. INTEGRIMI I AGROEKOLOGJISË NË KURRIKULAT E AFP-së

Ky kapitull eksploron se si agroekologjia integrohet në sistemet AFP-së në vendet partnere të projektit SEEDS. Analiza fillon me një rishikim të nivelit aktual të integrimit të agroekologjisë në programet dhe kurrikulat arsimore të secilit vend. Pas vlerësimeve individuale, një analizë krahasuese do të identifikojë modelet e përbashkëta dhe ndryshimet midis vendeve të BE-së dhe atyre jashtë BE-së.

5.1. Itali

Gjendja aktuale e AFP-së në Itali në fushën e agroekologjisë tregon një hendek të rëndësishëm, një çështje që ishte identifikuar tashmë gjatë zhvillimit të këtij propozimi projekti. Në raportin e Wezel et al. (2023) për hartimin e zhvillimit të agroekologjisë, autorët përfshinë rrugët e trajnimit midis iniciativave potenciale, duke përfshirë programe universitare dhe kurse trajnimi të promovuara nga çdo lloj organizate. Megjithatë, për shkak të vështirësisë për të identifikuar iniciativa të drejtuara ndaj qytetarëve ose shkollave, shpesh të lidhura me kontekste lokale shumë specifike, këtyre u është kushtuar më pak vëmendje.

Në përgjithësi, procesi i hartimit zbuloi se në Itali, megjithëse agroekologjia nuk është ende e njohur zyrtarisht si një disiplinë akademike standarde, ajo përfshihet gjithnjë e më shumë dhe në mënyrë të qartë në disa programe Masteri, ndonjëherë përmes

lëndëve të lidhura si ekologjia bujqësore dhe në programet doktorale. Megjithatë, e njëjta gjë nuk mund të thuhet për mundësitë e trajnimit profesional dhe teknik jashtë sistemit akademik. Të tilla iniciativa zakonisht janë shumë të fragmentuara dhe drejtohen nga organizata jo-fitimprurëse ose shoqata të vogla, të cilat synojnë fermerë të interesuar për nisjen ose konvertimin e operacioneve të tyre bujqësore drejt modeleve më të qëndrueshme. Megjithatë, mungojnë kurset zyrtare të trajnimit, qoftë për fermerët apo agronomët, edhe brenda shoqatave kryesore bujqësore (Wezel et al., 2023). Ky hendek u theksua gjithashtu nga aktorët lokalë të intervistuar.

Sa i përket sistemit të AFP, agroekologjia nuk përfshihet zyrtarisht në njësitë mësimore, as në programet e orientuara në bujqësi, ushqim dhe mikpritje, as në lloje të tjera shkollash dhe programesh.

Megjithatë, të dy institucionet arsimore të intervistuar raportuan përpjekje të mëdha për të përfshirë agroekologjinë në mësimdhënien e tyre. Një nga dy institucionet ka prezantuar një kurs të dedikuar mbi Bujqësinë e Qëndrueshme dhe Organike ku eksplorohehen modelet e ndryshme bujqësore, nga ajo organike dhe biodinamike deri te permakultura dhe tani agroekologjia.

Në të dyja rastet, përfshirja e temave dhe aktiviteteve të lidhura me agroekologjinë, si laboratorë, leksionet apo vizita në terren, varet në masë të madhe nga iniciativa dhe ndjeshmëria e drejtuesve dhe mësuesve të shkollave. Duke qenë se nuk ka një mandat kombëtar që kërkon trajtimin e këtyre temave, aksesimi i nxënësve në edukimin agroekologjik mbetet i pabarabartë dhe sipas vullnetit. Të gjithë aktorët e intervistuar theksuan mungesën e një kornize të përbashkët arsimore që i jep agroekologjisë prioritetin e duhur dhe që udhëheq të gjitha institucionet arsimore në të njëjtin drejtim.

Sa i përket mungesës së agroekologjisë në kurrikulat e instituteve të tjera përveç atyre agro-ushqimore, është e rëndësishme të theksohet se ndërsa këto të fundit mund të jenë objekt i një rishikimi të programeve të lëndëve specifike, qoftë duke integruar agroekologjinë në kurset ekzistuese apo duke prezantuar module të dedikuara, institucionet e tjera (si shkollat e përgjithshme të mesme apo institutet profesionale me specializime të ndryshme) gjithashtu mund të përfitojnë nga edukimi agroekologjik, veçanërisht brenda kornizave të edukimit qytetar apo qytetarisë globale. Në fakt, natyra

holistike e agroekologjisë, që përfshin një grup praktikash, një qasje shkencore dhe një lëvizje sociale, është theksuar përsëri e përsëri. Për pasojë, të gjithë individët, si qytetarë dhe konsumatorë (ose, më gjerë, si mbajtës universalë të të drejtave për ushqim), janë në mënyrë të lindur të përfshirë dhe të implikuar në agroekologji.

Në kontrast me mungesën e programeve formale AFP, procesi i hartimit (ibid) identifikoi disa iniciativa trajnimi agroekologjik të promovuara nga shoqata apo organizata jo-fitimprurëse. Një shembull është Shkolla Itinerante Eksperienciale e Bujqësisë Organike në Veneto, aktive që nga viti 2006. Ky program praktik trajnimi synon të mbështesë një brez të ri fermerësh duke siguruar mentorim nga teknikë me përvojë, duke përfshirë edhe gjatë fazës fillestare të projektimit të projekteve të reja bujqësore. Deafal, një OJQ aktive në gjithë Italinë, ofron trajnim dhe mbështetje teknike në Bujqësinë Organike dhe Regenerative, e cila është e kornizuar qartë brenda parimeve agroekologjike. Në Toscana, Qendra APAB ofron kurse në bujqësi biodinamike dhe praktika agroekologjike, përfshirë materiale online. Në Viterbo, Schola Campesina promovon agroekologjinë përmes arsimit popullor dhe metodave të të nxënimit horizontal.

Në fund, në Siçili, Shkolla Praktike e Agroekologjisë Valdibella, e nisur nga Bashkimi i Fermerëve Valdibella, i dedikohet ringjalljes së praktikave të qëndrueshme dhe tradicionale agronomike të lidhura me prodhimet lokale përmes një rrugë trajnimi të strukturuar, në përgjigje të humbjes së njohurive tradicionale të agroekosistemeve mes fermerëve, si një efekt direkt i Revolucionit të Gjelbër.

5.2. Greqi

Në Greqi, aktualisht nuk ekziston një kurrikulë e dedikuar për agroekologjinë brenda sistemit të AFP-së, as në institucionet shtetërore dhe as në ato private. Megjithatë agroekologjia nuk përfshihet në mënyrë eksplicite në kurrikulat e AFP-së, disa organizata private kanë nisur programe arsimore që integrojnë parimet e saj në kurse dhe materiale të ndryshme.

Ekziston një program certifikimi për Teknik në Bujqësi Biologjike/Organike i ofruar nga SAEK Alto¹⁶, me bazë në Patras, dhe IIEK Praxis, që operon në Athinë, Halkida dhe Aliveri¹⁷.

¹⁶ Për konsultime të mëtejshme, vizitoni: <https://iekalto.gr/technikos-viologikis-organikis-georgias>

¹⁷ I.I.E.K. Praxis. Teknik i Bujqësisë Biologjike/Organike.

Ky program përfshin kurse që trajtojnë tema dhe objektiva qendrorë të teorisë agroekologjike, si gjeologji dhe mjedis, shkenca e tokës dhe mjedisi, bioteknologji të reja dhe bimë mjedisore, si dhe ndotja dhe mjedisi. Programi i parë ka një kohëzgjatje prej 2 vjetësh, ndërsa i dyti zgjat 2.5 vjet duke përfshirë një praktikë paguese gjashtëmuajshe.

Një program tjetër arsimor në sektorin grek të AFP-së është programi i Studimeve në Bujqësi Ekologjike dhe Biologjike i ofruar nga IEK DELTA 360, me bazë në Selanik. Ky program fokusohet në tema të ngjashme me programet e përmendura më lart, si parimet dhe metodat e bujqësisë biologjike, bletaria dhe hyrja në parimet bazë të ekologjisë¹⁸. Këto programe indikative përfshijnë koncepte të agroekologjisë si shëndeti i tokës, biodiversiteti dhe metodat e bujqësisë së qëndrueshme në kurrikulat e tyre, por nuk i trajtojnë ato në mënyrë eksplicite ose në mënyrë të thelluar.

Sa i përket qendrave shtetërore të AFP-së, ato nuk përfshijnë programe të drejtpërdrejta lidhur me agroekologjinë ose bujqësinë e qëndrueshme. Megjithatë, ekziston një ofrues i AFP-së nën emrin ELGO-DIMTRA, që funksionon nën kujdesin e Ministrisë së Zhvillimit Rural dhe Ushqimit. Ai organizohet nëpër 6 qendra AFP në lokacione të ndryshme në Greqi dhe është kryesisht i fokusuar në studimet bujqësore. Programi më i afërt me agroekologjinë që ofron ky institucion është ai i Teknikut për Vreshtari dhe Enologji, që përfshin kurse në kimi organike dhe biokimi, prodhimin e bimëve dhe elemente të bujqësisë biologjike. Ai mësohet në shkollën bujqësore të Nemeas në Korinthos.

Sikundër duket, agroekologjia nuk është përfshirë drejtpërdrejt në sistemin arsimor të AFP-së në Greqi. Disa nga konceptet dhe idetë kryesore të saj trajtohen brenda programeve që fokusohen në bujqësinë biologjike dhe organike, ndërsa agroekologjia përmendet shumë rrallë në materialet mësimore të arsimit profesional dhe teknik në Greqi.

5.3. Francë

Edukimi agroekologjik po evoluon shpejt brenda peizazhit të AFP-së në Francë. Kurrikulat janë përditësuar për të përfshirë mënyrën e të menduarit agroekologjik, duke përfshirë metoda teknike për rigjenerimin e tokës, qeverisjen pjesëmarrëse dhe kuadrot për drejtësinë ushqimore. Kalimi drejt agroekologjisë në AFP nxitet nga një përzierje e

<https://www.iekpraxis.gr/aidikothta/viologiki-georgia/#1616487402299-1d79a856-4e01>

¹⁸ (ibid)

urdhrave politikë nga lart-poshtë dhe inovacioneve nga poshtë-lart nga edukatorët, shoqëria civile dhe autoritetet rajonale.

Institucionet franceze të AFP-së ofrojnë rrugë të arsimit agroekologjik në nivele të ndryshme, që i përgjigjen profileve të ndryshme të nxënësve dhe nevojave rajonale:

- CAPA Agricole (*Certificat d'Aptitude Professionnelle Agricole*) ofron njohuri themelore mbi parimet agroekologjike, duke theksuar shërbimet e ekosistemit, sistemet e polikultures, menaxhimin e materies organike dhe biodiversitetin.
- BAC PRO *Agroécologie* është një program profesional që prezanton praktikat holistike të menaxhimit të fermës, duke përfshirë agropylltarinë, menaxhimin e integruar të dëmtuesve, integrimin e bimëve me blegtorinë dhe strategjitë e qëndrueshmërisë rurale.
- BTSA APV (*Agronomie: Productions Végétales*) dhe DATR (*Développement et Animation des Territoires Ruraux*) fokusohen në koncepte të avancuara të agronomisë ekologjike, planifikimin territorial të ushqimit, menaxhimin e ujit dhe lehtësimin e palëve të interesuara në projektet e zhvillimit rural.
- BP REA (*Brevet Professionnel Responsable d'Exploitation Agricole*) është projektuar për të rritur dhe aspirantë të sipërmarrësve bujqësorë, duke lidhur strategjitë agroekologjike me menaxhimin e biznesit, planifikimin e pasardhësve në fermë dhe strukturat kooperative.

Shumë institucione po kalojnë drejt formateve modulare dhe hibride, duke përfshirë mësimdhënie në klasë dhe mësim përvojash në laboratorë jetësorë, inkubatorë ose kooperative. Disa programe ofrojnë mikro-certifikime në permakulturë, ruajtjen e farërave, mirëqenien e kafshëve dhe ujitjen e qëndrueshme.

Shembujt nga tabela 3 nxjerrin në pah diversitetin e formateve pedagogjike, mjediseve të të nxënësve dhe adaptimeve institucionale që nxisin kalimet agroekologjike nga baza

lart. Ata gjithashtu pasqyrojnë një theks në rritje mbi mësimin kontekstual, inovacionin bazuar në vendndodhje dhe autonominë e nxënësve.

Tabela 3. Studime rastesh lokale dhe modele institucionale për integrimin e agroekologjisë në shkollat e arsimit profesional dhe teknik

Lycée Agricole de Montmorillon (Nouvelle-Aquitaine) mban një fermë eksperimentale agroekologjike që zbaton sisteme ndërkulturore, rotacion të kafshëve, dhe përdor praktika të qëndrueshme të menaxhimit të tokës. Ferma përdoret si një laborator i gjallë për studentët për të mësuar praktikën agroekologjike në mënyrë praktike, duke përfshirë menaxhimin e biodiversitetit dhe ruajtjen e burimeve natyrore.

Diversiteti i formateve pedagogjike, mjediseve të të nxënësve dhe adaptimeve institucionale po nxit kalimet agroekologjike nga baza lart.

5.4. Shqipëria

Në Shqipëri, koncepti i agroekologjisë nuk është i integruar formalisht në kurrikula, por parimet e saj janë të pranishme përmes moduleve dhe praktikave të ndryshme brenda arsimit bujqësor. Fleksibiliteti brenda moduleve lejon këtë integrim, megjithatë ai varet shumë nga nismat e stafit mësimor dhe kultura e brendshme e shkollës, jo nga një qasje institucionale e institucioneve qeverisëse të sektorit të AFP-së. Ndërsa agroekologjia nuk njihet zyrtarisht apo trajtohet si një lëndë e veçantë, mësuesit inkurajohen të inkorporojnë aftësi të gjelbra, parimet e riciklimit dhe praktika të qëndrueshme ku është e përshtatshme.

Megjithëse agroekologjia nuk trajtohet si një lëndë e veçantë, disa module ekzistuese, si bujqësia organike, mjedisi dhe zhvillimi i qëndrueshëm, bazat e bujqësisë përmbajnë referenca të parimeve agroekologjike. Moduli i bujqësisë organike rezultoi më i rëndësishëm për përfshirjen e parimeve agroekologjike. Ky modul zgjedhor u zhvillua si pjesë e një projekti të mbështetur nga donatorë dhe u implementua nga COSPE Albania, tani është miratuar formalisht nga NAVETQ dhe zbatohet në të gjitha shkollat profesionale me fokus bujqësor. Interesante është se kurrikula që përfshin këtë modul u

adaptua nga A.Ve.Pro.Bi (Shoqata Veneto e Prodhuesve Organikë dhe Biodinamikë, Itali) dhe u përshtat për sistemin shqiptar. Disa nga parimet e agroekologjisë, si përdorimi i reduktuar i kimikateve, biodiversiteti, ruajtja e tokës dhe ujit, janë të pranishme në këtë modul që zgjat 32–34 orë mësimore.

Edhe pse termi “agroekologji” është lënë jashtë me qëllim për shkak të kompleksitetit të perceptuar, vendimi për të qendruar në kurrikulë mbi bujqësinë organike dhe jo agroekologjinë flet për gatishmërinë e ulët institucionale për të pranuar plotësisht natyrën më të gjerë dhe ndërdisiplinore të agroekologjisë. Fleksibiliteti brenda moduleve lejon këtë integrim, por varet shumë nga iniciativa e mësuesve dhe kultura e brendshme e shkollës.

Ndërsa integrimi në pjesën teorike të sistemit të AFP-së është pothuajse i munguar, e kundërta ndodh në pjesën praktike. Specializimi në agroturizëm, për shembull, ofron një platformë praktike ku praktikat agroekologjike mund të aplikohen dhe vlerësohen, sidomos në modulet që zhvillohen paralelisht me ciklet e prodhimit.

Shkolla AFP në veri të Shqipërisë ka akses në një fermë didaktike prej 10 hektarësh, ku studentët angazhohen aktivisht në rotacionin e kulturave dhe zbatojnë praktika të mira bujqësore. Në mënyrë të ngjashme, Shkolla AFP “Mihal Shahini” në qendër të Shqipërisë ka një serë prej 400 m², që përdor ekskluzivisht plehra organike dhe metoda biologjike të kontrollit të dëmtuesve. Ky ambient u jep studentëve eksperiencë praktike në sistemet e prodhimit të qëndrueshëm. Këto praktika nuk janë thjesht teorike; ato janë të integruara në mësimin dhe mësimdhënien e përditshme, duke bërë agroekologjinë praktike, relevante dhe të arritshme.

Në të dyja shkollat, studentët njihen me modelin 0-kilometër, që do të thotë se ushqimi prodhohet dhe konsumohet brenda të njëjtës lokalitet. Si rezultat i iniciativave si Mrizi i Zanave dhe BioZadrima, fermerët përfitojnë nga një treg lokal i garantuar. Ky organizim jo vetëm që eliminoi kostot e transportit dhe zvogëlon gjurmën e karbonit, por gjithashtu i mundëson prodhuesve të marrin çmime të drejta për produktet e tyre, parime kyçe të agroekologjisë.

5.5. Bosnje dhe Hercegovina

Në Bosnje dhe Hercegovinë nuk ka një integrim formal të agroekologjisë në kurrikulat e AFP-së. Megjithatë, ekzistojnë disa iniciativa që përpiqen të integrojnë parimet e saj në module të ndryshme edukative.

Programi Kornizë për Bujqësinë në Shkollën SSK në Livno fokusohet në fushën e fitofarmakologjisë, me qëllim të pajisë studentët me njohuri dhe aftësi themelore lidhur me praktikën e mira bujqësore. Ky program i plotë mbulon disa fusha kritike, duke përfshirë njohjen e agjentëve shkaktarë të sëmundjeve të bimëve, si dhe identifikimin dhe menaxhimin e dëmtuesve dhe barërave të zakonshme të bimëve. Studentët mësojnë për produktet e mbrojtjes së bimëve, përfshirë përdorimin e tyre të saktë dhe efektet e mundshme që ato mund të kenë në shëndetin njerëzor dhe mjedisin. Për më tepër, programi i prezanton studentëve bazat e kompjuterizimit në bujqësi, duke theksuar rolin e teknologjisë në përmirësimin e praktikave bujqësore. Ai gjithashtu eksploron teknikat e bujqësisë agroekologjike, duke promovuar metoda të qëndrueshme që punojnë në harmoni me ekosistemin për të mbështetur biodiversitetin dhe shëndetin e tokës. Studentët fitojnë njohuri mbi sistemet ushqimore, që përfshijnë kontekstin më të gjerë të prodhimit, shpërndarjes dhe konsumit të ushqimit, duke nxjerrë në pah rëndësinë e praktikave të qëndrueshme bujqësore.

Gjithashtu, në vitin 2012, Agjencia për Arsimin Parashkollor, Fillor dhe të Mesëm krijoi standarde profesionale për profesione të ndryshme, duke përfshirë teknikun bujqësor, një program që ka hapësirë për integrimin e agroekologjisë. Prandaj, agroekologjia nuk ofrohet ende si një fushë studimi e veçantë në Bosnje dhe Hercegovinë, por parimet e saj janë të inkorporuara në mënyrë indirekte brenda profileve të caktuara profesionale bujqësore.

Megjithatë, është e rëndësishme të theksohet se arsimi profesional dhe teknik në vend nuk është i standardizuar në nivel kombëtar. Ky mungesë uniformiteti rezulton në një peizazh kompleks dhe të ndryshëm, që pasqyron strukturën e larmishme të shtetit. Kjo kompleksitet sjell sfida dhe mundësi për integrimin e agroekologjisë në kurrikulat e arsimit profesional dhe teknik.

5.6. Kosova

Në Kosovë nuk ofrohen kurse formale të agroekologjisë në sistemin e AFP-së apo në universitet. Ndërsa disa institucione të arsimit të lartë ofrojnë lëndë zgjedhore në bujqësi organike ose shkenca mjedisore, këto opsione janë të rralla dhe ende nuk konsiderohen të përhapura gjerësisht.

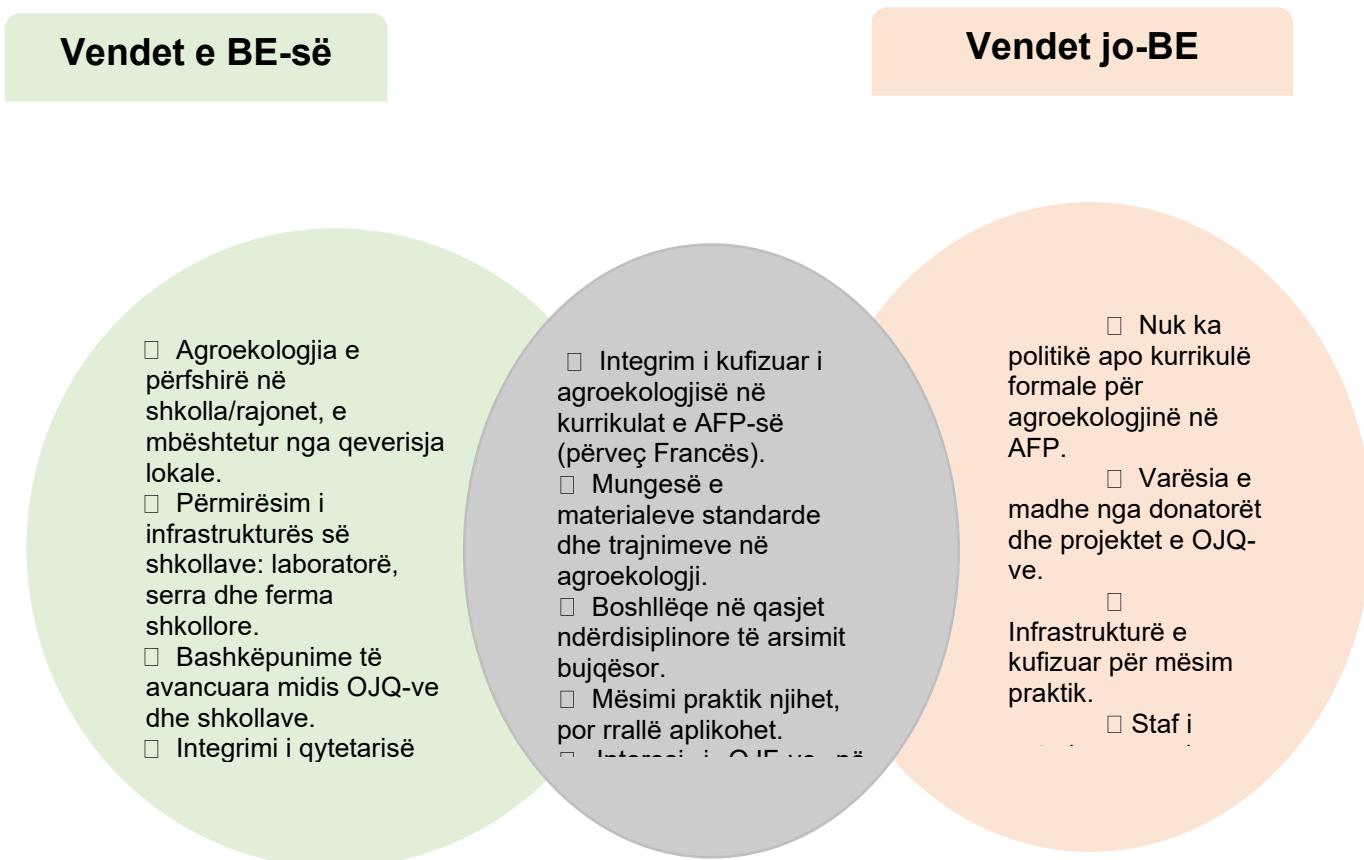
Universiteti i Prishtinës ka diskutuar për integrimin e parimeve të qëndrueshmërisë në fakultetin e bujqësisë, por një drejtim i dedikuar për agroekologjinë nuk është krijuar ende. Në sektorin e AFP-së, kurrikulat mbeten të fokusuar në agronominë konvencionale dhe teknologjinë. Intervistat në terren konfirmojnë këtë boshllëk, me mësues të shkollave profesionale që deklarojnë se kanë vështirësi në përfshirjen e përmbajtjes agroekologjike, si dhe në kapacitetet praktike. Ata treguan se konceptet e agroekologjisë mësohen vetëm në masë të vogël; kur prezantohen konceptet agroekologjike, ato vijnë nga projektet donatore ose punëtoritë e organizatave qytetare, jo nga kurrikula kombëtare.

Një tjetër sfidë në integrimin e agroekologjisë në kurrikulat AFP mbetet mungesa e aftësive të përditësuara të mësuesve dhe mungesa e mundësive për ndërtimin e kapaciteteve. Edukimi kryesor në agroekologji që ndodh, zhvillohet përmes kanaleve joformale. Organizatat qytetare (dhe projekte ndërkombëtare si SEEDS vetë) organizojnë punëtori të rastësishme, trajnim pilotë apo kampingje për të rinjtë ruralë që prezantojnë parimet agroekologjike. Për shembull, një program trajnimi i fundit i ofruar nga një projekt rajonal i udhëhequr nga Rrjeti Shqiptar për Zhvillimin Rural, që përfshinte bujqësi organike, shkaktoi interes tek mësuesit e përfshië në AFP. Megjithatë, këto mbeten të rastësishme. Pa një program zyrtar, çdo iniciativë duhet të rindërtojë përmbajtjen bazë vetë.

5.7. Krahasoni ndërmjet vendeve të BE-së vs. jo-BE: ngjashmëritë dhe ndryshimet në integrimin e agroekologjisë në sistemet e AFP-së

Integrimi i agroekologjisë në arsimin profesional dhe teknik në vendet e BE-së, veçanërisht në Francë, është i strukturuar dhe mbështetet nga politika shtetërore. Italia tregon një impuls të fortë lokal pavarësisht mungesës së një kuadri kombëtar, ndërsa Greqia mungon në angazhim institucional, por përfiton nga ekspozimi përmes projekteve. Në kontrast, vendet jo-anëtare të BE-së si Shqipëria, Kosova dhe Bosnja dhe Hercegovina ndodhen në një fazë fillestare, me përpjekje të fragmentuara që kryesisht drejtohen nga organizata qytetare dhe financime të jashtme. Sfida të përbashkëta në të gjitha vendet përfshijnë trajnimin e pamjaftueshëm të mësuesve, mungesën e infrastrukturës dhe përfshirjen e dobët të studentëve, por intensiteti dhe shkaqet themelore ndryshojnë sipas kontekstit.

Figura 1. Integrimi i agroekologjisë në vendet e projektit SEEDS - ngjashmëri dhe ndryshime

Për të mbushur këtë boshllëk, vendet jo anëtarë të BE kanë nevojë për kuadro më të forta insitucionalë, investime në kapacitetin e mësuesve, infrastrukturë dhe mekanizma që lidhin arsimin me tregjet e punës për zhvillim të qëndrueshëm. Në të njëjtën kohë, vendet e BE-së mund të përfitojnë nga adoptimi i një ndërdisiplinueshmëri sistemik dhe modeleve gjithëpërfshirëse të kurrikulave që e shohin agroekologjinë si një disiplinë shkencore dhe sociale.

6. SFIDAT DHE MUNDËSITË E EDUKIMIT AGROEKOLOGJIK NË ARSIMIN PROFESIONAL DHE TEKNIK NË KONTEKSTIN VENDOR

Kapitulli i fundit i këtij manuali ofron një pasqyrë të sfidave dhe mundësive kryesore lidhur me integrimin e agroekologjisë brenda sistemeve të AFP-së në secilin nga vendet partnere të projektit SEEDs. Kjo analizë shërben si bazë për identifikimin e boshllëqeve në aftësi dhe kompetenca, të cilat do të adresohen përmes hartimit të praktikave më të mira dhe zhvillimit të një plani të përbashkët drejt një edukimi agroekologjik më gjithëpërfshirës dhe të qëndrueshëm në vendet e BE-së dhe WB-6. Çdo analizë e bazuar në vend është përpiluar nga intervista gjysmë-strukturuara me persona kyç.

6.1. Itali

Në Siçili, në rajonin ku u zhvilluan intervistat me aktorët lokalë për kontekstin italian, integrimi i agroekologjisë në kurrikula është ende një proces i fragmentarizuar, por po tregon një dinamikë të mirë. Intervistat me institucionet arsimore (ISS Pareto, ISS Danilo Dolci) dhe aktorë kyç të sektorit bujqësor (Le Galline Felici, Valdibella, Coordinamento

Agroecologia Siçilia) tregojnë një interes në rritje për agroekologjinë, megjithëse ajo mbetet ende periferike në programet aktuale arsimore. Sfidë e parë e identifikuar është mungesa e një kuadri të qartë kombëtar arsimor që i jep prioritet agroekologjisë. Pa të, sipas personave të intervistuar, nuk ekziston një drejtim koherent afatgjatë për integrimin e parimeve agroekologjike në kurrikula. Një i intervistuar theksoi: “problemi më i madh është se sektori arsimor nuk po trajton fare çështjen e futjes së temave që avancohen nga lëvizjet agroekologjike në sistemin arsimor”. Kjo mungesë vetëdijeje reflektohet drejtpërdrejt në kurrikulat ekzistuese. Arsimi bujqësor mbetet i rrënjësor në një model konvencional që promovon zgjidhje uniforme për të gjithë. Ndryshe nga kjo, agroekologjia mbështetet në praktika të adaptuara lokale që dalin nga dizenjimi i ekosistemeve dhe peizazhit, dhe jo nga aplikimi i inputeve të standardizuara të jashtme si plehurat sintetike dhe pesticide. Një strategji kombëtare kuptimplote duhet të promovojë kurrikula të ndryshme, të bazuara në terren, të mbështetura nga ekspertiza të ndryshme në fusha si ekologjia, zoologjia dhe gjeologjia. Një tjetër sfidë madhore është mungesa e një qasjeje sistematike në arsim, duke përfshirë arsimin bujqësor dhe atë të lidhur me ushqimin: siç thekson një përfaqësues i Le Galline Felici, “sfida reale është lidhja e shumë lëndëve, jo vetëm atyre shkencore, por edhe humaniste”, duke kapërcyer një qasje arsimore tepër të specializuar dhe të fragmentuar, që mungon në vizion të përgjithshëm dhe lidhje ndërdisiplinore. Kjo nënvizon nevojën për një interdisciplinaritet të vërtetë, ku dimensionet ekologjike, teknike, ekonomike, socio-politike dhe kulturore trajtohen në mënyrë holistike. Të lidhura ngushtë me këto çështje strukturore janë edhe dy pengesa shtesë: mungesa e trajnerëve të kualifikuar dhe papërshtatshmëria e materialeve arsimore. Mungesa e mundësive të dedikuara për trajnimin e edukatorëve pengon zhvillimin e ekspertizës së nevojshme për të mësuar agroekologjinë në mënyrë efektive. Në të njëjtën kohë, shumica e materialeve mësimore vazhdojnë të promovojnë modelin konvencional industrial të formësuar nga Revolucioni i Gjelbër, ndërsa përmbajtjet mbi qasjet organike, rigjeneruese dhe agroekologjike janë shpesh të kufizuara në pjesë të shkurtra dhe marginale. Nga ana tjetër, disa shkolla, megjithëse janë iniciativa të izoluara, tregojnë angazhim institucional ndaj agroekologjisë. Për shembull, ISS Danilo Dolci ka krijuar një partneritet

për të ngritur një fermë agroekologjike të drejtuar nga shkolla dhe ofron module mbi Bujqësinë Organike dhe të Qëndrueshme nga viti i tretë deri në të pestin. Gjithashtu, falë një drejtori që mbështet fuqishëm qasjen e “mësimit përmes praktikës”, studentët marrin pjesë rregullisht në punëtori, konferenca dhe vizita në terren, me qëllim plotësimin e mësimeve teorike me përvojë praktike. Ndërkohë, mësuesit e ISS Pareto kanë futur parimet e agroekologjisë në kurset e tyre prej disa vitesh, ndërsa institucioni ka investuar edhe në sera dhe laboratorë bujqësorë. Sa i përket aftësive dhe kompetencave, intervistat zbuluan një boshllëk të gjerë dhe struktural në arsim. Kompetencat e munguar të identifikuara nga të gjithë aktorët përfshijnë menaxhimin ekologjik të tokës (duke përfshirë kimi të tokës), biodiversitetin funksional dhe praktikën rigjeneruese agronomike, deri te kuptimi ekologjik i territoreve dhe agroekosistemeve. Për të ilustruar këtë boshllëk njohurish, përfaqësuesi i LGF-së kujton se gjatë studimeve të tij universitare në Shkencat dhe Teknologjitë Bujqësore, ekologjia nuk ishte lëndë e detyrueshme, megjithatë ai beson se kjo njohuri duhet të jetë bazë për çdo agronom. Boshllëqet e tjera të njohurive përfshijnë funksionimin e politikave bujqësore evropiane (Politika e Përbashkët Bujqësore, Programet e Zhvillimit Rural) dhe nocionet e Shkencës Ushqimore, nga përbërja kimike dhe vlera ushqyese deri te prodhimi, përpunimi, ruajtja dhe ndikimet shëndetësore të ushqimit. Përfaqësuesi i Shoqatës Siçiliane të Koordinimit Agroekologjik vuri theksin te nevoja për “një kuptim holistik të komponentëve mjedisorë dhe ndërveprimeve të tyre në nivel territorial”, veçanërisht në një rajon si Siçilia, që është shumë i prekshëm ndaj shuarjes së tokës. Për më tepër, aftësitë hibride konsiderohen thelbësore, duke kombinuar aftësi teknike, operative dhe administrative me ndërgjegjësim ekologjik dhe kapacitet për punë në ekip.

Nga këndvështrimi sipërmarrës, Valdibella thekson nevojën për të zhvilluar aftësi bashkëpunimi, menaxhim të përbashkët dhe optimizim të burimeve lokale, në kundërshtim me modelin individualist dhe konkurrues që zakonisht izolon fermerët. Kjo nevojë është përsëritur edhe nga aktorë të tjerë lokalë (ISS Danilo Dolci), të cilët vërejnë se shumë fermerë lokalë punojnë të izoluar dhe kanë rezerva ndaj konsorciumeve apo kooperativave. Organizatat e tilla mund të ndihmojnë në kapërcimin e sfidave strukturore në bujqësi duke rritur fuqinë e bisedimeve të fermerëve dhe duke

përmirësuar qasjen në treg përmes entiteteve përfaqësuese që menaxhojnë marketingun dhe logjistikën. Ky aspekt meriton më shumë theks në programet e trajnimit për profesionistët e ardhshëm bujqësorë. Aktivitetet praktike konfirmohen si thelbësore për edukimin agroekologjik. Në ISS Danilo Dolci, studentët marrin pjesë rregullisht në vizita në terren të organizuara në bashkëpunim me shoqata lokale dhe ferma. Këto përfshijnë udhëtime në ferma organike, aktivitetet e bletarisë, kopshtet gjithëpërfshirëse dhe punëtori të fokusuara në përpunimin e produkteve si vera, vaji dhe djathi. Këto përvoja ndihmojnë studentët të ndërtojnë kompetenca teknike dhe të thellojnë kuptimin e tyre për lidhjet midis bujqësisë dhe mjedisit.

Ndryshe, ISS Pareto përballlet me sfida në organizimin e aktiviteteve të ngjashme për shkak të dy kufizimeve kryesore: mungesës së fondeve dhe një hezitimi të përgjithshëm nga ferma lokale për të pritur studentë. Për këtë të dytë, ishte interesante të konstatohej se kooperativat e fermerëve si Valdibella shfaqin hapësirë për bashkëpunim me shkollat duke ofruar “përvoja, hapësira dhe aktivitete eksperimentale”. Kjo pabarazi thekson nevojën urgjente për ndërtimin e rrjeteve aktive lokale, veçanërisht midis shkollave dhe fermave: me të vërtetë, shumë sinergji të mundshme mund të mbeten të paidentifikuara, shpesh për shkak të mungesës së njohjes së ndërsjellë, e cila në të kundërt do të mund të nxitë programe arsimore bashkëpunuese dhe të bashkëprojektuara.

6.2. Greqi

Agroekologjia si term është pothuajse e munguar në diskursin publik dhe shumë rrallë e pranishme në dokumentet kombëtare, rregulloret, sistemin legjislativ apo planet qeveritare. Është e natyrshme që shoqëria greke është shumë e panjohur me nocionin e agroekologjisë. Kjo përfshin jo vetëm atë se çfarë është, por edhe pse ka rëndësi. Shumë njerëz kanë dëgjuar për produktet organike ose biologjike, por kurrë për agroekologjinë. Koncepti i agroekologjisë mungon jo vetëm në arsimin parashkollor, por në të gjithë sistemin formal arsimor. Studentët nuk fitojnë ndjenjën e qytetarisë aktive

mbi çështjet lidhur me sistemin agro-ushqimor, siç është qytetaria ushqimore, pasi sistemi dështon të shkojë më thellë sesa vetëm përshkrimi i koncepteve. Sa i përket disa aftësive që mungojnë në programet e arsimit profesional dhe teknik, këto mund të jenë aftësi të buta si puna në ekip, udhëheqja, komunikimi, përshtatshmëria, fleksibiliteti, menaxhimi i krizave, dhe aftësi teknike si integrimi i teknologjisë në sistemet e bujqësisë.

Një nga arsyet e një sistemi jo efektiv të AFP-së për të ofruar programe të fokusuara në agroekologji qëndron te vetë stafi mësimor. Në shumë raste, ata nuk janë të gatshëm për shkak të mungesës së kohës, interesit ose edhe aftësisë për t'u angazhuar në programe të tilla. Edhe kur ekzistojnë programe të tilla, mungesa e promovimit dhe fushatave informative çon në kërkesë dhe pjesëmarrje të ulët, pasi nuk janë shumë njerëz të vetëdijshëm për programin.

Shoqëria greke nuk e rendit qëndrueshmërinë mjedisore si një nga shqetësimet kryesore të saj, gjë që për pasojë sjell interes dhe kërkesë të kufizuar sociale për integrimin e agroekologjisë në sistemin arsimor. Në fakt, shumë fermerë nuk janë të interesuar të adoptojnë praktika të bujqësisë së qëndrueshme për arsye ekonomike dhe kulturore. Arsyet ekonomike përfshijnë investim të lartë financiar dhe rrezikun që do të merrnin duke kaluar në metoda prodhimi agroekologjike, si dhe faktin që janë shumë të përqendruar në rezultatet afatshkurtra dhe u mungon koha ose motivimi për të adoptuar praktika të qëndrueshme. Arsyet kulturore lidhen me besimin shoqëror se një person që dëshiron të bëhet fermer nuk ka nevojë të jetë i edukuar apo i specializuar në këtë fushë. Shumë njerëz besojnë se vetë-mësimi ose ardhja nga një familje bujqësore është e mjaftueshme për të qenë fermer pa patur nevojën për të ndjekur ndonjë program arsimor, pasi sistemi arsimor do të kërkojë kohë dhe, në disa raste, financa.

Përgjegjësitë e sistemit politik nuk duhet të neglizhohen, pasi ai ofron pak motivim dhe infrastrukturë të dobët. Gjatë viteve, skena politike greke ka dështuar të njohë dhe integrojë disa nga praktikat më të mira të vendeve të tjera evropiane në sistemin kombëtar të AFP-së. Si rezultat, fermerët nuk mund të kombinojnë praktikën e metodave të reja agroekologjike me një cilësi të denjë jetese në zonat rurale të vendit.

Pavarësisht sfidave të ndryshme me të cilat sistemi grek i AFP-së në ofrimin e edukimit agroekologjik, ekzistojnë disa mundësi për përmirësim në të ardhmen e afërt. Së pari,

qeveria greke duhet të zhvillojë takime konsultative të rregullta me aktorët relevantë, si fermerët dhe shoqatat e fermerëve, për t'u dhënë atyre mundësinë të reflektojnë dhe të japin kontributin e tyre mbi zhvillimet ekzistuese dhe të ardhshme në lidhje me bujqësinë e qëndrueshme në vend. Kjo duhet të jetë pjesë koherente e një strategjie kombëtare që përfshin institucionet e AFP-së dhe të arsimit të lartë, organizatat e shoqërisë civile, prodhuesit, zinxhirin e furnizimit dhe konsumatorët. Përmes nxitjes së shkëmbimit të njohurive dhe partneriteteve ndërmjet aktorëve të ndryshëm, qeveria do të kishte një bazë solide për të transformuar sistemin arsimor dhe për të ofruar një plan gjithëpërfshirës për integrimin e agroekologjisë në kurrikulat ekzistuese apo të reja të AFP-së.

Një qasje e dytë është që MERAS të promovojë sinergji shkencore përmes organizimit të ligjëratave, punëtorive, seminareve dhe vizitave studimore për të nxjerrë në pah si aspektet teorike ashtu edhe zbatimin praktik të praktikave agroekologjike. Kjo mund të përfshijë edhe OJQ-të që janë tashmë të përfshira në projekte që promovojnë adoptimin e metodave agroekologjike në të gjithë vendin.

Sugjerimi përfundimtar propozon jo vetëm futjen e koncepteve dhe kurrikulave edukative agroekologjike në politikat arsimore greke, por edhe fokusimin në shpërndarjen e programeve të reja. Qytetarët grekë të interesuar për studimin e agroekologjisë duhet të kenë jo vetëm të drejtën të marrin pjesë në një program të AFP-së, por mbi të gjitha duhet të kenë mundësinë të mësojnë për ekzistencën e këtyre programeve. Për këtë arsye, sugjerohet që material promovues të prodhohet dhe shpërndahet në format elektronik (media sociale, reklama në faqe interneti, televizion, etj.) pas krijimit ose reformimit të programeve edukative të AFP-së.

6.3. Francë

Franca është ndër vendet që kanë arritur nivelin më të lartë të integritetit të agroekologjisë brenda sistemit të saj të arsimit profesional dhe teknik krahasuar me vendet e tjera të projektit SEEDs. Megjithatë, disa sfida ende pengojnë potencialin e plotë të këtij integriteti.

Edhe pse agroekologjia mbështetet formalisht në nivel politik, përkthimi i kuadrit së Reformës së Kurrikulave në programe të përditësuara dhe praktike mbetet një proces i ngadaltë. Shumë institucione ende mbështeten në struktura kursesh të vjetruara që nuk reflektojnë në mënyrë të mjaftueshme natyrën ndërdisiplinore dhe sistematike të agroekologjisë. Kjo çon në përvoja të fragmentuara mësimore dhe minon potencialin transformues të edukimit agroekologjik.

Një sfidë tjetër lidhet me kapacitetet e shkollave të AFP-së për të zbatuar parimet agroekologjike në orët e tyre. Mësuesit dhe trajnerët shpesh mungojnë në trajnim formal mbi parimet agroekologjike, gjë që kufizon aftësinë e tyre për të dhënë përmbajtje komplekse dhe ndërdisiplinore që lidhin agronominë, ekologjinë, sociologjinë dhe ekonominë. Mundësitë e zhvillimit profesional në agroekologji janë të pakta, dhe shumë edukatorë përballen me vështirësi për t'u larguar nga pedagogjitë tradicionale drejt metodave më pjesëmarrëse dhe bazuar në përvojë.

Pabarazitë gjeografike dhe socio-ekonomike janë një tjetër çështje që kufizon aksesin në edukimin agroekologjik. Zonat rurale, veçanërisht ato malore dhe peri-urbane, shpesh kanë mungesë në infrastrukturë, personel të trajnuar dhe burime financiare të nevojshme për të ofruar programe cilësore. Të rinjtë e marginalizuar, përfshirë ata që nuk janë në arsim, punësim ose trajnim (NEET) dhe ata nga familje të emigrantëve, mund ta gjejnë arsimin agroekologjik të paarritshëm për shkak të barrierave në akses, mungesës së vetëdijes ose kufizimeve të lëvizjes.

Së fundmi, rezultatet e trajnimeve agroekologjike nuk janë gjithmonë në përputhje me strukturat aktuale të tregut të punës, të cilat ende dominohen nga modelet konvencionale të agrobiznesit. Të diplomuarit mund të hasin vështirësi në sigurimin e punësimit ose në nisjen e ndërmarrjeve të qëndrueshme, përveç nëse integrohen në rrjete alternative ushqimore ose mbështeten nga programe inkubimi. Kjo mos-përputhje demotivon regjistrimin dhe ngre shqetësime mbi qëndrueshmërinë ekonomike të karrierave profesionale në agroekologji. Të diplomuarit në agroekologji mund të përballen me alternativa të kufizuara të punësimit në sektorin agro-biznes, që karakterizohet si konvencional.

Përveç sfidave të përmendura më sipër, ekzistojnë zhvillime dhe faktorë kontekstualë që mund të shërbejnë si mundësi për të përmirësuar integrimin e agroekologjisë në sistemin e AFP-së. Disa prej tyre janë:

- Mbështetje e fortë politike: agroekologjia ka legjitimitet institucional dhe mbështetje nga partitë e ndryshme, që përkthehet në financim dhe vizibilitet;
- Angazhimi i të rinjve: sondazhet tregojnë interes në rritje të të rinjve për agroekologjinë për shkak të përputhjes së saj me veprimet për klimën, konsum etik dhe punë me kuptim;
- Mjetet digjitale dhe hibride: feramat virtuale, modulet e e-mësimit dhe mjetet pjesëmarrëse të simulimit mundësojnë forma fleksibile dhe ndërvepruese të trajnimit;
- Bashkëpunimi ndërvendor: projektet e BE-së si Erasmus+, Interreg dhe Horizon Europe mbështesin zhvillimin e kurrikulave të përbashkëta, mobilitetin e stafit dhe inovacionin në mësim;
- Sistemet lokale ushqimore: AFP-ja mund të luajë një rol kyç në planifikimin territorial ushqimor, bujqësinë e mbështetur nga komuniteti dhe sipërmarrjen ekologjike.

6.4. Shqipëria

Në Shqipëri, organizatat e shoqërisë civile kanë marrë një rol udhëheqës në promovimin e qasjeve agroekologjike, ndërsa institucionet publike tregojnë një angazhim të ulët. Përcaktimet strukturore në favor të bujqësisë industriale me inpute të larta, së bashku me boshllëqet në arsimim, ndryshimet demografike dhe mungesën e njohjes në treg, vazhdojnë të marginalizojnë praktikën agroekologjike. Këto sfida theksojnë nevojën për politika më gjithëpërfshirëse, mbështetje më të fortë institucionale dhe rritje të ndërgjegjësimit publik për të siguruar që agroekologjia të arrijë potencialin e saj të plotë.

Mendësia dhe përgatitja e mësuesve përbëjnë një problem më të thellë që pengon integrimin e agroekologjisë në sistemin VET. Shumë mësues janë afër daljes në pension, nuk kanë pasur kontakt me koncepte moderne si agroekologjia dhe hasin vështirësi në adoptimin apo mësimdhënien e metodologjive të reja. Edhe kur aftësitë e gjelbra apo temat për qëndrueshmërinë përfshihen në kurrikulë, integrimi i suksesshëm shpesh

varet nëse mësuesit kanë marrë trajnim dhe mbështetje të mjaftueshme. Pa investime sistematike në ndërtimin e kapaciteteve dhe rinovimin pedagogjik, këto boshllëqe ka gjasa të vazhdojnë.

Një nga shqetësimet më urgjente të ngritura nga edukatorët dhe OJF-të është humbja i njohurive agroekologjike për shkak të zhvendosjeve të popullsisë dhe ndryshimeve demografike. Këto praktika nuk zëvendësohen lehtë, sidomos kur meret në konsideratë fakti se brezi i ri tregon interes gjithnjë më të ulët për t'u angazhuar në bujqësi. Hendeku ndërmjet brezave paraqet një sfidë të madhe. Shumë fermerë të sotëm janë mbi 50 vjeç, dhe fëmijët e tyre po zgjedhin gjithnjë e më shumë karriera të tjera. Edhe në shkollat që ofrojnë alternativa bujqësore apo veterinare, regjistrimi i studentëve ka pësuar rënie të fortë, në një rast, nga 300 në 120 studentë vetëm në pesë vite.

Shumë konsumatorë nuk janë të vetëdijshëm për vlerën e ushqimeve të prodhuara agroekologjikisht, duke preferuar produktet me pamje tërheqëse të supermarketeve në vend të alternativave lokale. Ky hendek perceptimi thellohet nga mungesa e mbrojtjes ligjore ose certifikimit për produktet e prodhuara agroekologjikisht. Si pasojë, këto produkte shpesh vlerësohen dhe çmohen më pak, duke detyruar prodhuesit të përputhen me standardet industriale vetëm për të mbijetuar. Mbështetja për bujqësinë organike është shfaqur vetëm si rezultat i presionit të vazhdueshëm nga organizatat e shoqërisë civile, duke nxjerrë në pah mungesën e strategjive proaktive qeveritare për bujqësinë e qëndrueshme.

Konteksti lokal luan një rol të rëndësishëm në integrimin e suksesshëm të parimeve agroekologjike në sistemin e AFP-së. Kjo vërehet në rajonet ku aktorët kanë identifikuar një rrjet të fortë mbështetjeje nga aktorë lokalë që së bashku krijojnë një mjedis të përshtatshëm për zhvillimin e agroekologjisë.

Rajoni i Zadrimes në veri të Shqipërisë dallon si një praktikë e mirë. Nga një zonë dikur e degraduar, tashmë është transformuar në një nga modelet më dinamike të rilindjes rurale në Shqipëri, kryesisht për shkak të sipërmarrjes, kapitalit të fortë social dhe shpirtit të bashkuar komunitar. Fermerët në këtë rajon janë thellësisht të përkushtuar ndaj tokës dhe ruajtjes të llojeve origjinale të farërave. Me mbështetjen e OJF-ve, është krijuar një rrjet informal komunikimi me rreth 60 fermerë, përmes të cilit shkëmbehen shpesh

njohuri dhe informacione. Zona ka gjithashtu dy pika shitjeje për inpute bujqësore organike.

Në Cërrik, që ndodhet në Shqipërinë qendrore, rajoni ka parë një rritje të përdorimit të mjeteve digjitale dhe është i hapur ndaj ideve të reja, dhe bashkëpunimi i fortë mes shkollave dhe komunitetit bujqësor e forcon këtë. Së bashku me fermerët lokalë dhe në bashkëpunim me Bankën Gjenetike, studentët ndihmojnë në mbledhjen dhe ruajtjen e farërave lokale.

Bashkëpunimi i ngushtë midis shkollave dhe komuniteteve synon vazhdimisht të ndërgjegjësojë prindërit që studimi i bujqësisë nuk do të thotë vetëm të bëhesh prodhues. Ai gjithashtu hap rrugë për përpunim, marketing dhe eksport. Kjo ndryshim mendësie është thelbësor për ruajtjen e interesit të studentëve dhe për të siguruar vazhdimësinë e rëndësisë së sistemit të AFP-së.

6.5. Bosnje dhe Hercegovina

Në Bosnjë dhe Hercegovinë, agroekologjia mbetet një koncept i panjohur dhe i pazhvilluar mirë. Ndërsa disa aktorë e lidhin atë me bujqësinë e qëndrueshme, biodinamike apo organike, termi “agroekologji” përdoret rrallë në kontekste formale. Megjithatë, shumë përgjigjës shfaqën një kuptim të përbashkët të tij si një mënyrë bujqësie që respekton natyrën, ruan biodiversitetin dhe shmang përdorimin e tepruar të burimeve natyrore. Përkundër kësaj, zbatimi sistematik mbetet shumë i kufizuar. Ekzistojnë disa përpjekje të izoluar – kryesisht brenda arsimit të lartë ose në aktivitetet me bazë projektet – por nuk ka strategji kombëtare, kuadër ligjor apo mbështetje financiare për të promovuar agroekologjinë në arsim apo praktikë.

Siç u përmend në seksionin 5.5, sistemi i AFP-së mbetet i pa përputhshëm me nevojat në zhvillim të sektorit agroekologjik. Kurrikulat janë ende të përqendruara në bujqësinë konvencionale, duke ofruar pak ose aspak ekspozim ndaj parimeve apo praktikave ekologjike. Mundësitë për trajnim praktik janë të kufizuara, pasi shumica e shkollave të AFP-së nuk kanë ferma shkollore, sera apo partneritete me prodhues agroekologjikë. Mësuesit përballen me shumë pengesa sistematike, duke përfshirë burime të vjetruara,

mungesë trajnim në metoda inovative dhe bashkëpunim minimal ndërsektorial. Në shumicën e rasteve, agroekologjia ose mungon plotësisht, ose është reduktuar në një vlerë të paqartë mjedisore, në vend që të integrohet si një drejtim konkret profesional.

Aktorët nga rajone si Livno, Grahovo dhe Sarajeva theksuan një hendek të konsiderueshëm midis arsimit dhe nevojave të tregut të punës. Punëdhënësit vunë re mungesë të diplomantëve të gatshëm për praktikë me kompetenca në sistemet me input të ulët, shëndetin e tokës dhe teknikat tradicionale të bujqësisë. Shembulli i djathit të Livnos, i mbrojtur nga treguesi gjeografik, tregon sesi praktikat tradicionale bujqësore mund të lidhen me edukimin agroekologjik dhe inovacionin në treg, me kusht që të ketë përputhje me politikat arsimore dhe infrastrukturë mbështetëse.

Gjatë intervistave, mungesa e koordinimit institucional dhe besimit u përmend shpesh si një pengesë kryesore për ndryshime sistemike. Në Kantonin 10, ministrat pranuan nevojën për rishikimin e kurrikulave të AFP-së për të reflektuar nevojat e sektorit bujqësor, megjithëse kontributi i punëdhënësve rrallë integrohet. Në Sarajevë, disa programe në nivel universiteti kanë filluar të përfshijnë elementë agroekologjikë brenda studimeve të bujqësisë dhe ushqimit, por këto mbeten të ndara nga sistemi i AFP-së. Interesi i të rinjve për bujqësinë është i ulët, për shkak të imazhit të saj si sektor i vjetëruar dhe ekonomikisht i pasigurt.

Për të adresuar këto sfida, intervistuesit propozuan zgjidhje në shumë nivele: trajnim të synuar për mësuesit, investime në infrastrukturën shkollore, kurrikula të bashkëprojektuara me prodhues lokalë, dhe integrimin e produkteve kryesore (p.sh., djathi i Livnos, patatet e Glamoçit) për të lidhur mësimin me identitetin lokal dhe rëndësinë agroekologjike. Forcimi i komunikimit dhe bashkëpunimit midis ministrave, shkollave dhe punëdhënësve – si dhe promovimi i praktikave dhe mësimin në terren – u pa si i domosdoshëm për të rritur motivimin e studentëve dhe për të siguruar që AFP të bëhet më i rëndësishëm për tregun dhe tranzicionin ekologjik. Me mbështetjen e duhur, Bosnja dhe Hercegovina ka potencial të pazhvilluar për të lidhur traditat e saj bujqësore me praktikat e qëndrueshme dhe të orientuara drejt së ardhmes përmes edukimit.

6.6. Kosova

Gati të gjithë të intervistuarit theksuan mungesën e mbështetjes institucionale si sfidën kryesore që kufizon integrimin e agroekologjisë në sistemin e AFP-së. Nuk ekziston një financim i dedikuar që mbështet prodhimin e orientuar drejt parimeve agroekologjike. Në shumicën e rasteve, programet qeveritare favorizojnë produktet konvencionale që synojnë rritjen e konkurrencës në tregjet kombëtare dhe ndërkombëtare. Gjithashtu, nuk ka fonde për të mbështetur shkollat në futjen e kurseve të reja si agroekologjia.

Nga ana tjetër, shkollat në zonat rurale shpesh kanë mungesa edhe në burimet bazë për mësim praktik. Të intervistuarit raportuan mungesë pajisjesh (p.sh., kompostues, sera) dhe ndihmash mësimore. Fermerët e vegjël raportuan se kanë burime të kufizuara për të eksperimentuar me praktika afatgjata. Në tërësi, financimi është i kufizuar në të dyja anët; mësuesit përballen me mungesë materialesh për mësimdhënie, ndërsa bujqit kanë vështirësi në sigurimin e inputeve, duke penguar çdo tranzicion agroekologjik.

Gjithashtu, ekziston një hendek i madh midis trajnimit të AFP-së dhe kërkesave aktuale të punës. Edukatorët thanë se ndërsa studentët mësojnë metoda të vjetruara, punëdhënësit kërkojnë teknika të integruara bujqësore dhe aftësi të gjelbra. Nga ana tjetër, shpesh ata diplomohen pa njohuritë apo aftësitë praktike që kërkon tregu aktual. Ky hendek i demoralizon të rinjtë që të ndjekin bujqësinë, pasi nuk shohin një rrugë të qartë për punësim.

Mendësia e bujqve është një tjetër faktor që kufizon aftësinë për të lëvizur drejt integritit të agroekologjisë në sistemet e AFP-së. Shumë bujq vetë ndjekin metoda të trashëguara dhe janë skeptikë ndaj agroekologjisë. Kryesisht të moshuarit nuk janë të hapur për të provuar metoda të reja. Në të njëjtën kohë, kjo dituri tradicionale mund të jetë një armë me dy presa, pasi përmban elementë agroekologjikë (diversiteti i kulturave, ruajtja e farave), por shpesh është e padukshme dhe nuk njihet formalisht.

Pavarësisht sfidave të përmendura në paragrafët më sipër, ekzistojnë disa mundësi në zhvillim për integrimin e agroekologjisë në sistemin e AFP-së. Disa prej tyre janë si më poshtë: mësuesit në AFP dhe organizatat lokale njohin vlerën e bashkëpunimit. Për shembull, të intervistuarit sugjeruan krijimin e fermave model dhe lidhjen e shkollave me

asociacionet e sektorit. Një prej tyre theksoi se përfshirja e OJQ-ve dhe asociacioneve në shkolla mund të ndihmojë në krijimin e mësimave më praktike. Aktorët e sektorit (dhomat bujqësore, OJQ-të për zhvillim rural) shprehën gatishmërinë për të bashkëorganizuar punëtori dhe mentoruar studentët. Formalizimi i këtyre partneriteteve mund të shërbejë si nisje për përditësimin e kurrikulave me parimet e agroekologjisë.

Komunitetet rurale të Kosovës ruajnë praktika tradicionale që përputhen me parimet agroekologjike. Megjithëse nuk mësohen formalisht, përdorimi i plehrave organike, rotacionit të kulturave dhe kultivimit të përzier nga bujqit lokalë ofron një themel. Intervistat në terren sugjerojnë se shfrytëzimi i kësaj njohurie ekzistuese (për shembull, përmes projekteve etnografike në kurrikula) mund ta bëjë agroekologjinë më të prekshme për studentët.

Angazhimi i Kosovës në iniciativat rajonale për qëndrueshmëri po rritet. Përfaqësues nga Kosova morën pjesë në dialogun e Samitit të Sistemeve Ushqimore të OKB-së në 2021. Prioritetet e Agjendës së Gjelbër të BE-së dhe fondet e Ballkanit Perëndimor mund të hapin burime të reja. Gjithashtu, informacionet e mbledhura tregojnë një aktivitet në rritje të projekteve të OJQ-ve për bujqësinë organike ose bujqësinë klimatike, që sporadikisht kanë përfshirë të rinjtë.

Disa tregues sugjerojnë se konsumatorët e rinj janë gjithnjë e më shumë të interesuar për ushqim të qëndrueshëm. Disa të intervistuar vunë re një kërkesë në rritje për produkte organike në tregjet urbane. Nga ana tjetër, bizneset shprehën se do të kërkojnë diplomantë që zotërojnë një “perspektivë ekologjike” dhe një mendësi sipërmarrëse. Megjithëse ky ndryshim në treg është në fazat e hershme, ai tregon një stimul të ardhshëm të orientuar nga kërkesa për të edukuar studentët në metodat agroekologjike.

7. KONKLUSIONE

Agroekologjia përfaqëson një qasje transformuese për ndërtimin e sistemeve ushqimore të qëndrueshme dhe të drejta duke integruar kërkimin shkencor, inovacionin

praktik dhe pjesëmarrjen nga poshtë-lart. Megjithë këtë potencial, shumica e sistemeve të AFP-së në vendet partnere të projektit SEEDS mbeten të papajisura siç duhet për të integruar agroekologjinë në një qasje koherente dhe gjithëpërfshirëse. Përfundimet nga analiza jonë gjithëpërfshirëse treguan se projekti SEEDS ka potencialin për të kapërcyer këtë hendek duke promovuar zhvillimin e kurrikulave, metodologjitë pjesëmarrëse të mësimdhënies dhe ndërtimin e kapaciteteve institucionale për të integruar parimet agroekologjike në strukturat e AFP-së si në kontekstin e vendeve anëtare të BE-së ashtu edhe në atë të vendeve të Ballkanit Perëndimor.

Analiza e agroekologjisë në vendet e projektit SEEDS nxjerr në pah nivele të pabarabarta integrimi në arsim, praktikë dhe ndërgjegjësim midis vendeve të BE-së dhe atyre të Ballkanit Perëndimor. Në Francë dhe Itali, agroekologjia është gjithnjë e më shumë e integruar në trajnime, nisma lokale dhe diskurs publik, me shembuj të mirë të programeve në shkolla dhe eksperimente rajonale, pavarësisht niveleve të ndryshme të njohjes ligjore. Greqia shfaq një ekspozim të kufizuar por në rritje, kryesisht përmes masave të qëndrueshmërisë të lidhura me programet e BE-së. Në kontrast, Shqipëria, Kosova dhe Bosnje-Hercegovina shfaqin nivele të ulëta të integritit me agroekologjinë pothuajse të munguar në arsimin formal dhe të rrallë si kuptim gjithëpërfshirës. Në përgjithësi, edhe pse koncepti po fiton terren në disa kontekste, integrimi i tij i plotë në arsim dhe praktikë mbetet i kufizuar dhe i fragmentarizuar në të gjithë rajonin.

Rezultatet treguan se ekziston një dallim i qartë midis vendeve të BE-së dhe atyre jo-BE në lidhje me qeverisjen e sistemit të AFP-së. Vendet e BE-së, si Franca, përfitojnë nga kuadër politikash të konsoliduara që mbështesin edukimin agroekologjik në disa nivele, përfshirë kurrikulat kombëtare, nismat rajonale dhe inovacionin e drejtuar nga aktorët e sektorit. Italia demonstroi një eksperimentim real lokal, megjithëse i mungon një strategji kombëtare. Greqia, megjithëse formalisht e shkëputur nga agroekologjia, lejon aktivitete sporadike arsimore të drejtuara nga projekte dhe aktorë privatë. Në kontrast, vendet jo-anëtare të BE-së si Shqipëria, Kosova dhe Bosnje-Hercegovina janë në faza të hershme të integritit, me përpjekje që varen shumë nga programet e financuara nga donatorët dhe iniciativat e shoqërisë civile.

WB-6 shpesh përballen me barriera sistemike si mungesa e koordinimit institucional, infrastrukturë të dobët mësimore dhe lidhje të dobëta midis arsimit dhe tregut të punës për ekonominë e gjelbër. Nga ana tjetër, të gjitha vendet e projektit SEEDS përballen me sfida të ngjashme. Një nga çështjet kyçe është mungesa e trajnimit të mësuesve në agroekologji. Për më tepër, kjo lëndë rrallë mësohet si një disiplinë e unifikuar; përkundrazi, ajo shpërndahet në module të ndryshme pa një strukturë të qartë apo kohezive. Kjo e bën më të vështirë për studentët të qëndrojnë të angazhuar dhe të zhvillojnë aftësitë e nevojshme në qëndrueshmëri dhe të menduarit ekologjik.

Megjithatë, nismat lokale të udhëhequra nga shkollat, kooperativat dhe organizatat e shoqërisë civile po shfaqen si motorë kryesorë të edukimit dhe praktikës agroekologjike, veçanërisht në kontekste ku mbështetja institucionale është e dobët. Këto përpjekje nga baza shpesh nxisin të mësuarin përmes përvojës në ferma shkollore, kopshte komunitare dhe zinxhirë të shkurtër furnizimi ushqimor, duke forcuar angazhimin e studentëve dhe lidhjet me komunitetin. Për më tepër, rritja e ndërgjegjësimit publik për sfidat klimatike, degradimin e tokës dhe dobësimin e sistemeve ushqimore i jep agroekologjisë një njohje më të gjerë. Këto mundësi sugjerojnë një potencial të fortë për të zgjeruar edukimin agroekologjik përmes metodave pjesëmarrëse, veprimit të lokalizuar dhe shkëmbimit të njohurive ndërmjet vendeve.

Ky manual ofron një analizë të situatës dhe shërben si bazë për identifikimin e boshllëqeve në aftësi dhe njohuri si dhe për hartimin e një Udhërrëfyesi të përbashkët që do të përdoret në vendet e projektit SEEDS. Ky udhërrëfyes do të nxisë një arsim gjithëpërfshirës dhe të orientuar drejt agroekologjisë në vendet e BE-së dhe WB-6.

ANEKSI I - PYETËSOR MBI AGROEKOLOGJINË NË EDUKIM NË KONTEKSTE KOMBËTARE

1. A ke dëgjuar ndonjëherë për agroekologjinë dhe si do ta përkufizojë atë? (Nëse përgjigjja është "jo", atëherë jep përkufizimin e saj)	
2. A mund të përshkruash shkurt gjendjen aktuale të agroekologjisë dhe bujqësisë së qëndrueshme në vendin ose rajonin tënd?	
3. Cilat janë sfidat kryesore me të cilat përballet sektori i arsimit në integrimin e agroekologjisë dhe bujqësisë së qëndrueshme në kurrikula mësimore?	
4. Çfarë roli luan aktualisht sistemi arsimor në përgatitjen e studentëve për karriera në agroekologji ose bujqësi të qëndrueshme?	
5. A ka ndonjë kompetencë ose aftësi të veçantë të lidhur me agroekologjinë që mendon se mungon në programet aktuale të arsimit dhe formimit profesional?	
6. Cilat janë aftësitë dhe kompetencat më të rëndësishme që kërkohen nga punëdhënësit në sektorin e bujqësisë, veçanërisht në lidhje me praktikën e qëndrueshme dhe agroekologjinë?	
8. Nga përvoja jote, sa mirë përputhet sistemi arsimor me kërkesat aktuale të sektorëve	

të bujqësisë dhe agroekologjisë, përfshirë zhvillimin e aftësive për sipërmarrje?	
8. From your experience, how well does the education system promote the development of skills able to develop a sense of agency on food-related topics in future students (eg. workshops on food citizenship, introduction to social movements, etc.)?	
8. Nga përvoja jote, sa mirë e promovon sistemi arsimor zhvillimin e aftësive që i ndihmojnë nxënësit të zhvillojnë ndjenjën e agjencisë për çështje që lidhen me ushqimin?	
9. Cilat janë disa nga veçoritë kryesore lokale dhe kombëtare (kulturore, ekonomike, politike) që ndikojnë në adoptimin e praktikave dhe kurrikulave agroekologjike në vendin/rajonin tuaj?	
10. Si mund të kontribuojnë shoqatat dhe aktorë të tjerë si ju në përmirësimin e rëndësisë së kurrikulës agroekologjike në programet e AFP?	

Bibliografia

Alfavita (2024). ΣΑΕΚ (πρώην Δ.Ι.Ε.Κ): Οι ειδικότητες για το 2024/25 σε όλη την Ελλάδα – Πώς θα κάνετε αίτηση. https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/454762_saek-oi-eidikotites-gia-2024-2025-pos-tha-kanete-aitisi?utm_

Aliu, J., Rraci, E., & Bajrami, K. (2019). Arsimi dhe formimi profesional në Kosovë: Sfidat dhe mundësitë (Qendra për Arsim në Kosovë). Prishtinë, Kosovë. http://www.kec-ks.org/wp-content/uploads/2020/08/VET-Education-in-Kosovo_Challenges-and-Opportunities_ENG.pdf

Locont., L, Jimenez. A., Vandecandelaere., E. and Tartanac., F. (2018). Agroekologjia, sistemët ushqimore lokale dhe tregjet e tyre. AGER: Journal of Depopulation and Rural Development Studies, 25(2), 13–42. <https://doi.org/10.4422/ager.2018.15>

Barberi, P., Canali, S., Caccia, C., Colombo, L., & Migliorini, P. (2017). Agroekologjia dhe Bujqësia Organike. Në Abitabile, C., Marras, F., & Viganò, L. (Red.), BIOREPORT 2016 (fq. 101–114). Rrjeti Rural Kombëtar 2014–2020.

Betziou, N., et al. (2022). Përmbledhje e Gjetjeve Kryesore të Projektit Involve. <https://involveproject.eu/wp-content/uploads/2022/07/Main-Findings-Final-Report.pdf>

Bocean, C. G. (2025). Roli i bujqësisë organike në reduktimin e emetimeve të gazeve serrë nga bujqësia në Bashkimin Evropian. Agronomy, 15(1), 198. <https://doi.org/10.3390/agronomy15010198>

CIDSE (Bashkëpunimi Ndërkombëtar për Zhvillim dhe Solidaritet). (2018). Parimet e agroekologjisë: Drejt sistemeve ushqimore të drejta, elastike dhe të qëndrueshme. Bruksel. <https://www.cidse.org/publications/just-food/food-and-climate/the-principles-of-agroecology.html>

CREA. (2024). Bujqësia italiane ka rëndësi 2024. <https://www.crea.gov.it/en/web/politiche-e-bioeconomia/-/l-agricoltura-italiana-conta-2024>

Cedefop & INAPP. (2023). Arsimi dhe formimi profesional në Evropë – Itali: përshkrimi i sistemit. Në Cedefop & ReferNet (2024). Baza e të dhënave VET në Evropë – përshkrime të detajuara të sistemeve VET. <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/vet-in-europe/systems/italy-u3>

Cedefop & EOPPEP. (2023). Arsimi dhe Formimi Profesional në Europë – Greqia: Përshkrimi i sistemit. In Cedefop & ReferNet (2024). <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/vet-in-europe/systems/greece-u3>

Decreto del Dirigente Generale n. 273, 20 gennaio 2025. (2025). Rajoni i Siçilisë – Drejtoria e Bujqësisë, Zhvillimit Rural dhe Peshkimit Mesdhetar. <https://www.regione.Sicilia.it/sites/default/files/2025-01/D.D.G.%20273%20DEL%2020%20GENNAIO%202025.pdf>

Domínguez, A., Escudero, H., Rodríguez, M., et al. (2024). Agroekologjia dhe bujqësia organike përmirësojnë shëndetin e tokës duke nxitur faunën. *Environmental Development and Sustainability*, 26, 22061–22084. <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02885-4>

ΕΛΓΟ-ΔΗΜΗΤΡΑ. ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ. https://www.elgo.gr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=295&Itemid=1352

Eurydice. (2023). Organizimi i arsimit profesional të mesëm – Francë. Komisioni Evropian. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/france/organisation-vocational-upper-secondary-education>

FAO. (2018). Puna e FAO-s mbi agroekologjinë: Një rrugë drejt arritjes së Objektivave të Zhvillimit të Qëndrueshëm. <https://openknowledge.fao.org/items/efd8949e-ffba-4f5d-9ec5-472f0714fc2a>

FAO. (2018). 10 elementët e agroekologjisë: Udhërrëfyes për kalimin në sisteme ushqimore dhe bujqësore të qëndrueshme. <https://openknowledge.fao.org/>

FAO. (2025). Zbulimi i rrugëve inovative për transformimin e sistemeve agro-ushqimore për të përparuar drejt SDG-ve. <https://www.fao.org/policy-support/exploring-innovative-pathways-for-agrifood-systems-transformation-to-advance-the-sustainable-development-goals/>

Filiberto Altobelli, Ronald Vargas, Giuseppe Corti, et al. (2020). Përmirësimi i ruajtjes së tokës dhe ujit dhe i shërbimeve të ekosistemit përmes praktikave të qëndrueshme të menaxhimit të tokës: Nga partneriteti global në atë italian për tokën. *Italian Journal of Agronomy*, 15(4), 1765. <https://doi.org/10.4081/ija.2020.1765>

FAO., (n.d.). Agroekologjia dhe Objektivat e Zhvillimit të Qëndrueshëm. FAO Agroecology Knowledge Hub. <https://www.fao.org/agroecology/overview/agroecology-and-the-sustainable-development-goals/en/>

France Compétences. (2021). Certifikimi i kualifikimeve profesionale në Francë: Kuptimi i sistemit kombëtar. https://www.francecompetences.fr/app/uploads/2021/05/20210528_FC_Rapport_EU_certification_UK_final_WEB_dp-1.pdf

France Compétences. (n.d.). Certifikim i ri i regjistruar pranë France Compétences. IPERIA Expertise. <https://expertise.iperia.eu/en/news/new-certification-registered-france-competences>

Future Generation. Ιδιωτικά και δημόσια Ι.Ε.Κ. <https://futuregeneration.gr/lista-iek/>

Ghaffariyan, M.R. (2025). Sistemet silvopastorale si strategji për qëndrueshmërinë ndaj thatësirës: Një shqyrtim i shkurtër ndërkombëtar. Silva Balcanica, 26(1), 29–37. <https://doi.org/10.3897/silvabalcanica.26.e119972>

Global Alliance for the Future of Food, Biovision Foundation, WWF International, et al. (2024). Nxitja e biodiversitetit përmes agroekologjisë: Udhëzime për zhvillimin dhe përditësimin e strategjive dhe planeve kombëtare për biodiversitetin. Global Alliance for the Future of Food.

Gouta, P., et al. (2025). Mbledhja e perceptimeve të aktorëve mbi adoptimin e praktikave agroekologjike në Kretë, Greqi. Environmental Science & Policy, 167, 104030. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2025.104030>

Sekretariati i Përgjithshëm për Arsimin Profesional, Formimin, Mësimin gjatë gjithë jetës dhe Rininë. (2024). Ειδικότητα: Τεχνικός Αμπελουργίας και Οινολογίας. https://gsvetlly.minedu.gov.gr/publications/docs2023/Οδηγός_Κατάρτισης_Τεχνικός_αμπελουργίας_και_οινολογίας.pdf

Sekretariati i Përgjithshëm për Arsimin Profesional, Formimin, Mësimin gjatë gjithë jetës dhe Rininë. Lidhja e arsimit profesional me prodhimin dhe tregun e punës. <https://www.gsvetlly.minedu.gov.gr/organa-diakyvernisis-eek-dvm/symvoylio-syndesis-me-tin-paragogi-kai-tin-agora-ergasias-s-s-p-a-e>

Sekretariati i Përgjithshëm për Arsimin Profesional, Formimin, Mësimin gjatë gjithë jetës dhe Rininë. Këshilli Qendror për Arsimin dhe Formimin Profesional. <https://gsvetlly.minedu.gov.gr/organa-diakyvernisis-eek-dvm/kentriko-symvoylio>

HLPE. (2019). Qasjet agroekologjike dhe të tjera inovative për bujqësi dhe sisteme ushqimore të qëndrueshme që përmirësojnë sigurinë ushqimore dhe ushqyerjen. *Paneli i Lartë i Ekspertëve për Sigurinë Ushqimore dhe Ushqimin pranë Komitetit për Sigurinë Ushqimore Botërore*.

INDEP & Konrad-Adenauer-Stiftung. (2021). Sistemi ushqimor i Kosovës: Qëndrueshmëria e tij dhe politikat që mungojnë. https://indep.info/wp-content/uploads/2021/11/INDEP_KAS_Sistemi-ushqimor-i-Kosoves-ENG.pdf

I.I.E.K. Praxis. Τεχνικός Βιολογικής/Οργανικής Γεωργίας. <https://www.iekpraxis.gr/eidikohtta/viologiki-georgia/#1616487402299-1d79a856-4e01>

Ligji nr. 8872, datë 29.3.2002, për Arsimin dhe Formimin Profesional në Republikën e Shqipërisë.

<https://www.acce.al/sites/default/files/download/laws/Education%20and%20vocation%20training-law%20no.8872%2C%282002%29.pdf>

Ligji rajonal i Siçilisë nr. 21, 29 korrik 2021. (2021). Gazeta Zyrtare Rajonale e Siçilisë, nr. 34. https://svilupporurale.regione.Sicilia.it/storage/2025/01/LR_21-del-29-07-2021_GURS_34_2021.pdf

McGreevy, S. R., Eyhorn, F., Wezel, A., Nicholls, C. I., & Mukhovi, S. (2024). Agroekologjia në epokën e ndryshimeve klimatike: Rugë drejt qëndrueshmërisë dhe elasticitetit. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 8, 1405409. <https://doi.org/10.3389/fsufs.2024.1405409>

Migliorini, P., Gkisakis, V., Gonzalez, V., Raigón, M. D., & Bärberi, P. (2018). Agroekologjia në Evropën Mesdhetare: Gjenezë, gjendje dhe perspektiva. *Sustainability*, 10(8), 2724. <https://doi.org/10.3390/su10082724>

Ministère de l'Agriculture et de la Souveraineté Alimentaire. (2025). Arsimi bujqësor, një aktor kyç në tranzicionin agroekologjik. <https://agriculture.gouv.fr/4e-edition-du-printemps-des-transitions>

Montagnini, F., & Nair, P.K.R. (2004). Sekuestrimi i karbonit: Një përfitim mjedisor i nënvlerësuar i sistemeve agro-pyjore. Në *New Vistas in Agroforestry* (fq. 291–307). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-017-2424-1_20

Nicholls, C., Altieri, M.A., & Vazquez, L. (2016). Agroekologjia: Parimet për konvertimin dhe ridizenjimin e sistemeve bujqësore. *Journal of Ecosystem & Ecography*, S5, 010. <https://doi.org/10.4172/2157-7625.S5-010>

OECD. (2023). Ndërtimi i sistemeve të arsimit profesional të përgatitura për të ardhmen: Mësime nga praktikat ndërkombëtare (raporti i Francës). https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/07/building-future-ready-vocational-education-and-training-systems_3dd46aae/28551a79-en.pdf

Proposta di legge n.165 (19^a legislatura). (2022). Dhoma e Deputetëve e Italisë. https://documenti.camera.it/_dati/leg19/lavori/stampati/pdf/19PDL0003720.pdf

Rachel Bezner Kerr, Sidney Madsen, Moritz Stüber, et al. (2021). A mund të përmirësojë agroekologjia sigurinë ushqimore dhe ushqyerjen? Një shqyrtim. Global Food Security, 29, 100540. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100540>

Raveloaritiana, E., & Wanger, T. C. (2024). Dekadat kanë rëndësi: Diversifikimi bujqësor rrit përfitimin financiar, biodiversitetin dhe shërbimet e ekosistemit me kalimin e kohës. arXiv. <https://arxiv.org/abs/2403.05599>

Rajoni i Siçilisë – Fondi Social Evropian. (2022). PR sfc2021 v.1.1. <https://www.Sicilia-fse.it/files/media/documents/PR%20sfc2021%20v.1.1%202022.07.29%20.pdf>

Plani Rural i Siçilisë ESF+ 2021–2027. <https://www.Sicilia-fse.it/files/media/documents/PR%20sfc2021%20v.1.1%202022.07.29%20.pdf>

SeedChange. (2020). Sistemet e farave të fermerëve – Një kontribut thelbësor për sovranitetin ushqimor dhe të drejtat e fermerëve. <https://weseedchange.org/wp-content/uploads/2020/05/Farmers-seed-systems-EN-a-critical-contribution-to-food-sovereignty-and-farmers-rights.pdf>

ΣΑΕΚ Alto. Τεχνικός Βιολογικής/Οργανικής Γεωργίας. <https://iekalto.gr/technikos-viologikis-organikis-georgias>

Bashkëpunimi Zvicerian për Zhvillimin. (2020). Metodologjia e Rishikimit të Sistemit të Arsimit dhe Formimit Profesional. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/al/Methodology-of-VET-system-review.pdf>

Tamburini, G., Bommarco, R., Wanger, T. C., Kremen, C., & van der Heijden, M. G. A. (2020). Diversifikimi bujqësor nxit shërbime të shumta të ekosistemit pa kompromentuar rendimentin. Science Advances, 6, eaba1715. <https://doi.org/10.1126/sciadv.aba1715>

Times of India. (2024, 14 mars). Slow Food bën thirrje për një reformim të tregtisë agro-ushqimore të BE-së dhe kërkon kalimin drejt agroekologjisë, të ardhura të ndershme për

fermerët dhe zinxhirë furnizimi më të shkurtër.

<https://timesofindia.indiatimes.com/city/chandigarh/slow-food-calls-for-european-union-eu-agrifood-trade-overhaul-urges-shift-to-agroecology-fair-farmer-incomes-shorter-supply-chains/articleshow/121951714.cms>

UN Food Systems Coordination Hub. (n.d.). Koalicioni për Transformimin e Sistemeve Ushqimore përmes Agroekologjisë (Koalicioni për Agroekologjinë). Organizata e Kombeve të Bashkuara. <https://www.unfoodsystemshub.org/food-systems-coalitions/coalition-for-food-systems-transformation-through-agroecology-%28agroecology-coalition%29/en>

Waterbury, M., & Smith, A. (2024). Diversifikimi agroekologjik dhe ndikimet e tij në sigurinë ushqimore dhe ushqyerjen: Një perspektivë globale. *Global Food Security*, 29, 100540. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2024.100540>

Wezel, A. (2022, 21 shkurt). Agroekologjia në zemër të Marrëveshjes së Gjelbër të BE. *Groupe d'études géopolitiques*. <https://geopolitique.eu/en/articles/agroecology-at-the-heart-of-the-european-green-deal/>

Wezel, A., Bellon, S., Doré, T., et al. (2009). Agroekologjia si shkencë, si lëvizje dhe si praktikë: Një shqyrtim. *Agronomy for Sustainable Development*, 29, 503–515. <https://doi.org/10.1051/agro/2009004>

Wezel, A., Grard, B., & Gkisakis, V. (Eds.). (2023). Agroekologjia në Evropë – Seria e Raporteve për Shtetet (Vëll. 1). ISARA; Agroecology Europe. <https://doi.org/10.5281/zenodo.777441>

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων. (2022). Συνοπτικό κείμενο υποβληθέντος Στρατηγικού Σχεδίου της ΚΑΠ 2023–2027 για Πολίτες. https://www.minagric.gr/images/stories/docs/agrotis/KAP2023_2027/keimeno_cap2023_2027_210222.pdf

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων. (2023). Οδηγός εφαρμογής των Προτύπων Καλής Γεωργικής και Περιβαλλοντικής Κατάστασης 5 και 6. https://www.agrotikianaptixi.gr/wp-content/uploads/2024/02/odigos_efarmogis_ton_kgpk_5_kai_6_0.pdf

PARTNERITETI

Financuar nga Bashkimi Evropian. Pikëpamjet dhe opinionet e shprehura janë të autorëve dhe nuk reflektojnë domosdoshmërisht pikëpamjet e Bashkimit Evropian. As Bashkimi Evropian dhe as autoriteti nën-grantues nuk mbajnë përgjegjësi për përmbajtjen.

